

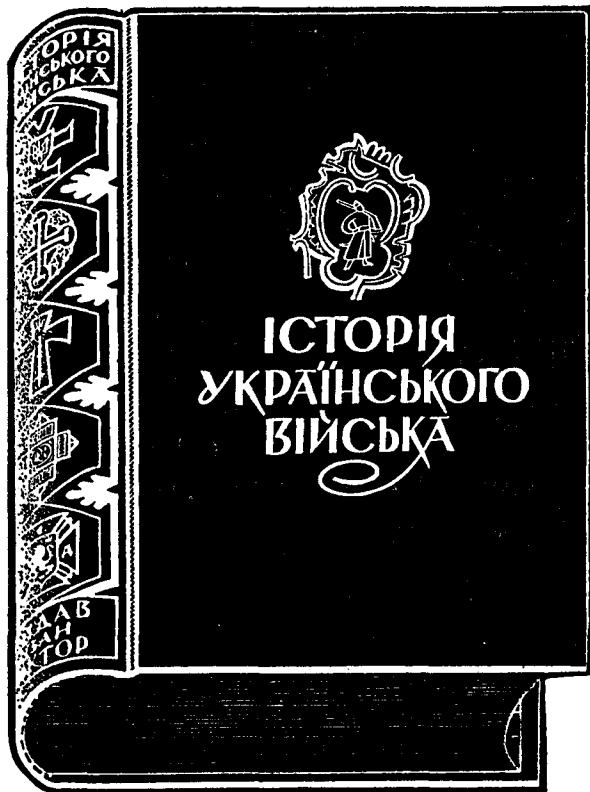
В. ЛОПУШАНСЬКИЙ

ПЕРЕМОГА

КДК

ВАРТИСНА КНИГА ДЛЯ КОЖНОГО!

ВЕЛИКА КНИГА понад 800 сторін і 500 світлин, мап, карт боїв, кольорова ілюстрація українського війська. Величина книги 10x7x2,½ цалів. Мистецька оправа в полотно зі золотими витисками. Ц І Н А \$15.00.

Висилає:

UKRAINIAN BOOK CLUB LTD.

834½ Main Street.

Winnipeg, Man., Canada.

UKRAINIAN BOOK CLUB

BOOK № 20.

VOLODYMYR LOPUSHANSKY

VICTORY

Novel

Part I

PUBLISHER IVAN TYKTOR

---

19 WINNIPEG 54

КЛУБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
КНИЖКА 20.

ВОЛОДИМИР ЛОПУШАНСЬКИЙ

ПЕРЕМОГА

Повість з визвольної війни

Частина I

diasporiana.org.ua

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКТОР

---

19 ВІННИПЕГ 54

Обкладинка Мирона Левицького

Printed by

The New Pathway, 184 Alexander Ave., Winnipeg, Man., Canada.

П Е Р Е Д М О В А

Повість В. Лопушанського “Перемога”, яку оце віддаємо в руки читача має своє значіння. В час коли що-раз більше відходять у забуття події з визвольних змагань 1918 - 1920 років, а зокрема пам'ять про першу боротьбу українців з більшовицькою навалюю, ця книжка дає широкий образ подій того часу і з великою яскравістю оживляє відбиває поодинокі її епізоди.

Прізвище автора зустрігається не в перший раз в українській літературі. Вже перша його більша повість “У споконвічному вирі” стрінула незвичайно прихильну оцінку читачів і критики. В нашій повісті “Перемога” В. Лопушанський виявив ще складніший конструктивізм і ще глибшу гуттєвість. Його виразна ідеологічна безкомпромісовість вражає незвичайно приємно. Автор має легкий стиль і вміє майстерно розгорнути драматичне наростання акції, тому й книжка читається аж до кінця з неослабленим інтересом.

У тло подій визвольних змагань української нації зручно вплетений сюжет шукання особистої німсти на ворогові, що знищив цілу родину молодої дівчини. Шукуючи способу, як заспокоїти справу німсти, вона стає на голі повстанського загону і у тактичній співдії з відділами регулярної Галицької Армії, досягає своєї цілі.

Настанова автора до життя і історичних подій наскрізь оптимістична і це також можемо зарахувати до додатних прикмет повісти. Бо зог уже дві війни покінчилися невдазами для нашої визвольної ідеї, то ця книжка додає нам надії, що завтра буде краще та що остаточно перемога буде по стороні правди, добра й справедливости.

Власне цій обставині треба передусім приписати факт, що перше, львівське видання повісти розійшлося в розмірно скорому часі і книжка стала рідкістю на книгарських полицях. Зокрема на еміграції вона належить до бібліографічних рідкощів. І тому, щоб внести освіжуючий подих надії і бадьорости в затяжну боротьбу з більшовицьким окупантом та щоб пригадати успішні досягнення минулих днів у цій боротьбі, КПУК перевидає повість Лопушанського, сподіваючись що вона виконає своє завдання. Вона як не мога краще доповнює собою цикл історичних повістей і оповідань, що досі вийшли в нашій бібліотеці.

Р е д а к ц і я.

I

Сотник Степан Дутко був нетерплячий. Що хвилини припадав до землі й прикладав ухо до рейки. Холод заліза не вражав його.

Пильно прислухався — —

Та ніщо не каламутило плеса літньої ночі...

— До чорта! — закляв й схопився з землі.

Нервово витягнув з кишені годинника.

— Вже друга...!

Тягар відповідальности звалився на барки старого сотника. Неспокійна думка болюче знищпорила в мізку.

Мимоволі здригнувся старшина... Похапцем розглянувся навколо — —

...Скрізь мертва пустка. Сіра, бездумна... Ген, ліс у глибокій задумі... Таємничим шумом навиває неспокій... Тривогу родить в душі вояка... І питання насуває... Вперто, немилосердно: Що криє в собі оця туманна околиця?!

І заворушився бір — —

Ожив — —

Як упирі вискочили з нього вершники — —

Червоні, хижі...

Наскоком кинулись на сотника — —

Списи націлили в груди — —

Їдко засвистіли криваві прапорці — —

— Тьфу! — сплюнув Дутко.

Насунули примари неспокою...

Повновидий місяць на зоряному небосклоні за-спокійливо всміхався... Деся в траві цвіркун затріпотів...

— Ні, тут і гадки нема про якунебудь засідку! — запевняв себе сотник. — Ніч, як день... — й за зручно як на свої літа, зсунувся з залізничного насипу.

— Чотар!... — притишено закликав.

Наче зпід землі, виринула причасна постать молодого старшини, Ярослава Букатовича. Струнка, висока, з важким, сталевим шоломом на голові.

— Де цей повстанець? — спитав його Дутко.

— Під сторожею, пане сотнику. Двісті кроків звідсіля, направо.

— Гаразд, я піду порозмовляю ще з ним, а ви заступіть тут мене. Якби сталося сподіване, то зараз повідомити мене.

— Наказ! — й обернувся на зап'яткові.

— Чотарю, — задержав його сотник. — Яка ваша думка про цього...

— Повстанця? — допоміг йому Букатович й ледви помітно всміхнувся.

Сотник, ревний, австрійської школи службовик, не часто цікавився думками своїх підвладних...

— Думаю, — почав чотар — що він правду говорить. Що... Що він за молодий, щоб так справно брехати. Та й що ж йому з цього за користь? — і для потвердження своїх висновків розглянувся навколо.

— Хоч і ніч — тягнув далі, — не в силі нас тут ворог застукати.

Цей останній аргумент звучав найбільш переконливо.

— Так і я думаю... — пробурмотів сотник і мовчки вклонившись чотареві поспішив у напрямі кущів, що простяглися недалеко залізничного шляху.

Букатович негайно видряпався на насип і приліг біля рейки.

А час довжився — —

Тишина така одноманітна, коліскова — — В горі місяць безжурно грається химерним промінням — — Шум далекого бору, як невгомна пісня — — Від часу до часу цвіркун — — Крізь щасливий сон...

І мимоволі завернули чотареві мислі — —

...Увечері, по короткій, але рішучій сутичці з більшовицькою кіннотою увійшла друга сотня першого пробоевого курія ІІ. Галицького Корпусу до малого сільця. Тут, у глибокому, ворожому запіллі, розташувалася на ніч, щоб відпочити й одержати сякий такий зв'язок з бригадою, що її сотня залишила далеко за собою. І усе складалося на довго мріяний і жданий спочинок. Розбитий ворог безслідно розпорошився по безконечних полях України, запав у тьмяні нетрі ночі... Селяни радісно-вдячно прийняли своїх спасителів, коли — саме тоді, як запопадливі хазяйки частували своїх гостей чудовими варениками, — вартові привели на квартиру сотника Дутка тасмничого гостя.

— Пане сотнику, голошу слухняно, що оцей хлопець намагавсь перекрастися в село! — звістив вартовий.

Старшини, з жалем кидаючи смачну вечерю, ворожо оглянули щільно закутану постать бранця.

— Хто ти такий? — спитав похмуро сотник.

Ще на серці ваготів перерваний пир...

— Я повстанець зі загону отамана Сокола! — різко заговорив хлопець.

Голос його звучав ноткою щирости...

— Чого ти прокрадався в село? — питав даліше сотник, ні трохи не роз'яснюючи насупленого обличчя.

— Я зовсім не прокрадався! — гордовито заперечив бранець. — Я йшов прямо!

Дутко глянув на вартового, наче: Правду говорить?

— Так, пане сотнику, правду! — відповів вартовий на німе запитання. — Тільки на заклик, щоб став, завагався.

— Я не знав, хто в селі — боронився хлопець. — Чи свої, чи більшовики...

— А тобі чого ніччю в село?! — наскочив на нього сотник.

— До вас, сотнику!

Занімів на хвилину старий старшина. Не менше вражіння зробила ця відповідь й на чотаря.

— До мене?! Чого ж саме?! — схаменувся Дутко.

— Скажу це тоді, коли дасте мені запевнення що до неторканости моєї особи...

— Як це розумієш? — ще більш здивувався сотник.

— Не будете мене питати як мені на прізвище й не смієте налягати, щоб розкрив обличчя... — наче показував і ще більш затулював лице у високо поставлений ковнір.

Тільки очі, як два вогні...

— Ха-ха-ха! — заgrimіли галицькі старшини.

— Хлопче! — кинувся сотник. — Невже ж не здаєш собі справи, що ти в наших руках?!

— Чому ні, та це не робить вас ні трохи сильнішими за мене! Хоч вас сотня! — бундючно відповів повстанець. — Зі мною можете зробити, що захочете, та мої тайни, яку я вам хочу зрадити, таким чином не почувєте!

— Що ти хочеш мені зрадити?

— Прошу спочатку пристати на моє домагання.

Переглянулися старшини — — Забули навіть про вареники...

— Добре — згодився сотник. — Говори, та пильнуй, коли б жартував... — й погрозив, як малому пустунові.

Заіскрилися палкі зіниці хлопця.

— Саме тепер ворожий панцерник “Красная Расся” обстрілює залізничну станцію в Проскуріві...

— То що з цього? — не втерпів чотар.

— Я вам дам змогу знищити його...

Притихло в кімнаті. Сотник втопив погляд в горячого — —

— ...та за це ви маєте мені віддячитися — тягнув таємничий хлопець.

— Гарзд! — нетерпеливився сотник. — Скільки хочеш?

Загорілися вогнями обурення палкі зіниці повстанця. Ступив крок вперед.

І скрипливо, ненависно:

— Мені не треба грошей! Мені... — й затиснув п'ястуки. — В панцернику буде большевицький комісар. Мені його віддасте!.. Живцем! Чусте, живцем!

І виріс... Змогутнів... Як дух помети...

— Ні... Це неможливо... Закон... — по довгим роздумуванню обізвався сотник.

— Чому неможливо?! Який закон на перепоні?! — скипів повстанець.

— Воєнне право.

— Яке тут право?! На землі виїнятій згід права, над якою кожний з наїзників до схочу знущається! Сотнику, подумайте! Невже ж дозволите на те, щоб розбишацький бронепоїзд цілий, без кари за свої злочини вернувся до своїх?!

— Ні, це неможливо... — повторяв вперто старий службовик.

Палкі зіниці згїрдливо зміряли сотника. Та й перестрах в них затлів — — Дивний ляк...

— Чотарю! — кинувся повстанець до Букатовича. — Скажіть, чи ж обов'язує воєнне право для каторжників, бандитів?!

— Ні.

— То скажіть мені, хто цей комісар?! Невже ж він чесний вояк?! Це єврей, чотарю! Підлий єврей, що на своєму чорному сумлінню має тисячі неповинних, українських душ!

— Мовчати! — гукнув сотник. — На це ми ніколи не пристанемо! Це була б пляма на честі Галицької Армії!

Замовк повстанець. Вогні в очах притахли — —

— Честь... Честь... — бурмотів і щільніше загортаючись у свою широку накидку обернувся до дверей.

Та задержався ще — —

— А що ви з ним зробите, коли попадеться вам в руки? — спитав.

— Стане перед полевим судом, за те, що як не військова людина бере участь в боротьбі.

— А таким що?

— Розстріл.

Завагався хлопець — — Положив руку на двері, щоб пхнути їх — —

— А я міг би бути підчас такого суду? — спитав тихо, наче над чимсь задумуючись.

— Ні! — відрубав сотник.

— Але як оскаржуючий?..

— Так, це кожному дозволено.

— То ходім! Поспішаймо! — заметушився нараз повстанець. — А то спізнаємося!

І кількома словами розказав свій намір, як знищити большевицький бронепοїзд.

— Усе гаразд — згодився сотник, — та звідкіля взяти вибухового матеріялу? Сотня його не має...

Голос старшини заскрипів журбою...

— Дурниця! — безжурно махнув хлопець рукою. — В селі, поміж селянами, воєнного знаряддя вбрід.

Вмить заалармували сотню й замість на спочинок пустилися у напрямі залізничного шляху, що був яких п'ять кілометрів віддалений від села.

Та не нарікали карні, галицькі вояки. Твердою ходою рушили назустріч новим пригодам.

Здригнувся чотар. Мислі порснули, як злякане стадо перепілок.

Залізна рейка дрижала далеким гулом — —

— Панцерник їде! — майнула радісна думка.

Ще хвилину прислухався — — Щоб перевірити, упевнитися — — Залізо, як звуковий телефон... Говіриливо розказувало — —

Зсунувся чотар з насипу й попрямував до становищ сотні.

— Попався клятий! — радів у душі.

Поправив залізний шолом на голові й пустився бігом.

— — — — —
— Стій! Хто йде! — спинив сотника крик вартового.

— Я, сотник...

— Клич!?

— “Заграва!”

— “Засік!” Пройди!

Сотник скочив між хащі:

— Де цей хлопець? — спитав вартового.

— В лівому куті, пане сотнику.

А в кущах довгою розстрільною лежали вояки. Кріси повернули на залізничий шлях. Де-не-де чорнів задуманий скоростріл.

Старшина обкинув задоволенням поглядом вояків.

— Гаразд, хлопці!

— Доброго здоров'я, пане сотнику!

— Десятник Кирпатий!

— Тут!

— Як поводитьсь повстанець?

— Спокійно, навіть байдуже. На нікого не звертає уваги... На ніщо не відповідає... Гордий. Е-е, то якась добра птичка — розговорився старий десятник.

З його мови віяла неприхильність до повстанця.

Замислився сотник — —

— Бо, пане сотнику, навіщо він так ховає своє обличчя? Тільки очі, тьфу! Погані у нього очі!

— Ходіть зі мною! — перебив йому сотник.

Під одиноким деревом, що гейби царювало над родом карлуватих кушців, на скринці від набоїв сидів скулений повстанець. Широка накидка щільно його обмотувала, скривала.

— Хлопче! — заговорив твердо сотник. — Вже минула друга година...

Піднявся повстанець.

— Треба ще ждати! Безумовно ждати! — кинув відповідь.

Наче наказ.

Скипів сотник:

— Ждати?! Добре! Але, як не діждемося?! Як зрадиш?.. — й рішуче наставив чорне дуло бравнінга на груди хлопця.

Цей навіть не здригнувся. Наче усміх викривив його бліде лице. Дивний усміх. Усміх глибокої іронії.

На щастя не бачив його сотник. Високо поставлений ковнір щільно заслоняв обличчя хлопця. Тільки очі горіли. Невтомним, палким вогнем.

— Ток, сотнику, якщо зраджу то розчавиш мені череп... А як мій донос здійсниться то... Вже знаєте, сотнику.

— Дійсно, не багацько ти хочеш, та... Десятнику!

Кирпатий наблизився — —

Сотник відіпняв мотузок від револьвера.

— Заложи цю петлю йому на шию!

Замотана постать здригнулася:

— Не смій! — погрозила.

— Так, любчику, — глумився сотник. — Зрадникові не від кулі, а від петлі здихати.

Постать незнайомого росла, рухалася.

— Не смій!

Очі горіли громовою погрозою. Рука під накидкою стиснула держак кинджала. Голос задзвенів високим альтом.

Сотник пильно стежив за рухами хлопця.

— Ні, він не зрадник — рішив в душі. — Та...

— Десятнику, виконати наказ!

Старий вояк наблизився до повстанця.

— Не смій! — грозив ще той і поволі відступав назад.

— Ха-ха-ха! Піймався! — зареготав сотник.

І пристанув незнайомий. Наче вкопаний, хвилину прислухався — — Усміхнувся й спокійно приступив до десятника.

Цей, незручним рухом, накинув йому петлю на голову. Зачепила ковнір. Десятник намагався поправити, та повстанець ухилився від його руки й сам зашморгнув мотузку. Шорстка петля неміло вразила шию.

— Брр..! — здригнувся хлопець.

І гнівно, згіржливо зміряв поглядом сотника.

Засоромився старий вояк. Відчинив уста, щоб відкликати ганебний наказ — —

Враз між куці влетів чотар й схвильовано:

— Сотнику, панцерник!..

Вмить змінився сотник! Усміхнувся задоволено.
І твердо: — На свої становища!

Сам вибіг на край кущів і пильно вдивлявся в південному напрямі — — Забажав очима пронизати темряву — — Там, в пітьмі прокрадалася потвора вбивства...

Та нічого не догледів сотник. Знать панцерник ще далеко. Тільки ледве помітне ломотання здригало тишину ночі.

Застигли вояки при скорострілах. І собі вп'ялили очі в тьму. Тіла напружились від дождання й уваги.

Місяць непорушно приглядався — — І пісня бору урвалася — —

Гнітючо стало...

— — — — —
Повстанця залишили самого.

Без сторожі...

І навіщо ж? Донос здійснився.

На команду сотника, — коли вояки поприлипали до своїх становищ — і повстанець спершу метнувся в напрямі причасної розстрільної, та зараз спинився.

Погірдливым поглядом зміряв відходячого сотника Дутка й поволі відступив на бік.

Ще дужче замотався в нагортку. На чоло глибше натиснув шапку. Враз здригнувся з раптової огиди.

Рука доторкнулася петлі... Шорсткої, в'юнкої...
Метким рухом скинув її хлопець з себе.

А ломіт наближався — — Щораз то голосніше, ширше — — Як табун розгуканих стихій...

І роз'яснила невисказана втіха похмурі риси лиця повстанця:

— Накінець — наче відітхнув.

Пестливим рухом стиснув держак кинджала. І зноу усмішка — — Така, що родить страх, давить невидною рукою горло...

А на насипі з'явилися три постаті...

Стежники...

Ішли звільна, обережно — —

Що хвилини задержувалися й провірювали шлях — — Бистро розглядалися навколо — — І вп'ялили підзорливі очі в куці — —

Та нічим не зрадились причасні галичани. Наче в землю вросли. І віддих в собі заперли — —

Кров ударила до висків повстанця — — Тривога й непевність загуготіли молотами — —

— Що буде, як стежники наберуть підозріння?! Як захочеться їм провірити куці?!

Пальці хлопця вжерлися в землю — —

Браз ворухнулися стежники — — Порозумілися — — І котячою ходою подалися далше — —

Глибоко відітхнув повстанець.

Гомін зростав — —

Важке, спрацьоване сопіння — —

Гуркіт заліза — —

Натягнулася шия повстанця — — Очі, як багнеті... Тіло дрижало з нетерплячки — — Уха жадібно ловили згуки — —

— Скоріше! Скоріше! — рипів мізок.

Браз новий неспокій майнув по блідому обличчі:

— Що буде, як чотар не в пору натисне гудзик?!

Як підкіп не в пору провалиться під колесами потвори?!

Наче вжалений повернувся хлопець до чотаря. Та зараз заспокоївся. Постава молодого старшини розвіяла всякі сумніви й побоювання.

Різький профіль обличчя Букатовича, роз'яснений сталевими проміннями місяця, виразно значився на темному, загадковому тлі літньої ночі. Риси лица закам'яніли у напрузі. Важкий, сталевий шолом дещо пригнув гордовиту голову галицького сина...

І на момент злагідніли пронизливі вогні в зіницях повстанця... Війнули пестливим теплом... Заокруглилися завзяті, мстиві риси... І піднялася ритмікою віддиху широка накидка на грудях...

— Увага-а..! — протягло процідив сотник.

Досвідчений старшина старався злагіднити напружену хвилину дозидання.

Відітхнули вояки...

Та цей короткий висказ вмить остудив розморожені риси повстанця. Зішнуувалися невдоволенням брови... Вузькі, як мережка на весільному рушнику.

А з п'ятьми виповзла потвора — — Ліниво, обережно...

Таки хижий звір по грабіжній ночі вертається у свою криївку, наповнивши вічно голодний шлунок і заспокоївши кровожадні інстинкти.

Чорне, стальне тілище важко дихало — — Могутня хода затрясла землею — —

Лячно стало — — Здавалося ось-ось бризне вогнем... І запалить світ..!

— У-ва-га!

Ворухнулася неподвижна голова чотаря й пильно задивилася на залізничий шлях — — Палець старшини попестив гладкий гудзик електричної батерії — — Бистрі очі ще раз глипнули на хронометр — — — По-зір..! — наказував сотник.

Нахилився чотар — — Вагітно опер палець — — — Раз — — Два — —

І задрижала земля наглим струсом — —

Причаїлася — —

І жбурнула залізничим насипом під ногами потвори в гору.

Наче плюнула!

Потужно, широко.

І протяжливим громом покотився по спині ночі пронизливий грюкіт.

Жахнулася сталева потвора. Скрипливо задержала свій біг — — Наче зноровлений кінь, стала дуба. І ригнула струями вогню й пари — —

Задрижало тілице в корчах і вагітливо похилилося на бік — — Та бунт проти марного кінця ще не сконав. Захрипіли затаєні сили потвори.

Наче гимн!..

Останній, болісний рев!..

Крик непокори...

— — — — —

Втишилося — —

Сконала потвора...

На прорваному шляху товпилася пошарпана маса — —

У власній крові душилася...

Це мільйони іскор дотлівали.

— — — — —

II

Сотникові Дуткові лящав ще в ухах динамітовий вибух. Гук відбивався у мізку.

— Здоров! — усміхнувся й націлив дальничку на розбитий панцирник.

По насипу вешталась залога. Як мурашня на розритому муравлищу.

— Хлопці, сальва в гору, на пострах!

Гримнули кріси — —

Людці біля панцирника кинулись на землю, позападалися в череві залізної потвори.

— Здавайсь! — гукнув дужим басом сотник.

Глуха, викидаюча мовчанка відповіла йому.

— Гаразд! — заговорив сотник.

І націлилися дула — —

— Стріль!

Гримнула сальва. Одна, друга, Схопилися скоростріли. Як діти-пустуни зайшлись реготом.

Не мовчали й більшовики.

Розгорілася стрілянина — —

— Чотарю! — намагався перекричати грюкіт стрільні сотник. — Лівим крилом до наступу!..

— Наказ, пане сотнику!

І вихопився наперед:

— За мною!

Припадали, притищувалися до землі. Одну хвилину тулилися до неї з німою, гарячою мольбою: Щоб захист дала, — й знову, як вірли зривалися вперед.

— За мною! — наглив чотар й міряв очима віддаль.

— Ще кільканадцять кроків — —

А вони ж вічністю..!

Не для одного...

— Вперед!

Відстрілювалися й вперто сунули на підкіп.

Ще трохи — —

А ворог зрозумів намір і подвоїв вогонь — — Хвилинами здавалося, що скоростріли подавляться безперервним бреханням.

Що хвилини хтось охнув — — Болісно, глибоко... І не підіймався більше... Застигав, притуливши уста до рідної землі...

Останній поцілунок...

Не зважав чотар на втрати. Знав, що з панцерником треба скоро покінчити, а то, щоб ворог не поспішив з підмогою...

І кинувся вперед на чолі розстрільної.

Ще кілька кроків й скривються за насипом. Тоді...

Враз пекельний розрив струснув повітрям — — !
Струї вогню бризнули над головами наступаючих
— — Повінь полум'я назустріч — —

— Ух!! — звалився на землю чотар.

Тільки руками затріпав, наче опертя шукав. Покотився розбитий шолом.

Застигли на своїх місцях вояки — —

Тривога затліла — —

І знову море вогню!

Знову заглада!

— Пробі!! — кинулися вояки до втечі.

Затріюмфував ворог картечами — —

— Смерть! Смерть! — ревіли відступаючі.

Наосліп кинулися в кущі.

Враз, як з'ява велетня, стала перед ними гранітна постать повстанця.

— Боягузи! — гукнув. — Вертайсь!!

І підняв покинений кріс — —

— За мною!!

Міць незламної волі закипіла в наказі

Очуняли вояки.

— Слава! — й жбурхнули стихією за новим провідником.

Щоб неславу затьмити...

По хвилині розташувалися на підкопі — —

— Брр! — здригнувся один з вояків. — Гаряче було...

Та зараз затих. Повстанець холодним поглядом замкнув йому уста.

А боротьба не вгавала. Сотник з переду заіло обстрілював — —

Більшовики сипали картечами — —

— Гранатами їх! — гримнув повстанець.

І заджижчали залізні галушки — — Почали герць — — Грімко розбризкувались поміж румовищами панцерника — —

І, наче на закляття, втихли ворожі стрільна. Над чорною масою побороної потвори замигтіла біла плахта.

— Слава!! Слава!! — прийняли її переможці.

— Не стріляти! — почувся дужий бас сотника. — Огонь здержи!..

Та годі відразу спинити розбішені руки. Ще хвилину металися роз'їджені кріси. Ще кілька гранатів злетіло на голови залоги панцерника.

— Слава!! — широко розпливалося.

— Стій! Стій! — пролітаючи здовж розстрільної кричав сотник.

— Слава!! — вітали його вояки.

І замовкли убійчі знаряддя. Як зпід серпанка винурилися зойки й стогони ранених.

— — — — —

А біла плахта невпинно гойдалася.

Просила милосердя...

Зі стирти румовища виповзла постать парламентаря. Висока, широка в плечах, а скулена, як побита собака.

Піднявши руки в гору боязкою ходою зсунулася з насипу.

Вийшов напроти сотник.

— Здравствуйте — привітав його більшовик придувленим голосом.

Сотник приложив пальці до шолома.

— Я командир броневика: "Красная Рассея."

— Сотник Української Галицької Армії, командант першого пробоевого куріня.

— Галічане... — промимрив до себе командир.

І роз'яснилося його обличчя. Простувалася зігнута постать.

— Здравствуйте! — повторив вже певніше. — Мене вислала залога панцерника з уповноваженням заключити з вами перемир'я...

— Що?! — перебив йому, своїм ухам не довіряючи, сотник. — Що?!

— ... перемир'я...

— Ха-ха-ха! Я вас усіх, як щурів!.. — й весело, заходячись сміхом, завернув до своїх.

— Таваріщ старший, падажді! Не гарячися! — злякався командир.

— Нічого мені ждати!

— Ми піддатися хочемо!..

— Так говоріть — задержався сотник і гостро:

— Негайно зложити зброю і вийти обезбросними на поле!

— Значить, ми останемось як полонені?

— Так, після загального, воєнного закону.

— Ви запевняєте нам життя? — й мале ледве видне світло непевности заблиско йому в зіницях.

— Пане команданте, ви ображаєте мене, нас, Галицьку Армію!

— Різно буває... — промимрив більшовик.

— Досить, до діла! В несповна десять хвилин мусимо покінчити! — й певною ходою помандрував до своїх.

— Сотнику! — спинив його знову більшовик.

— Чого ще?

— Між нами цивільний мужчина...

І насупив старий сотник брови — —

— Що з ним зробите? — неспокійно налягав командир.

— Після закону стане перед полевим судом!

— Але ж...

— Досить! — загримав сотник і гнівним поглядом зміряв червоного.

Цей скулився й стрілою пішов до своїх.

— Розбишаки! — цідив крізь зуби сотник. — Мордувати вміють, а смерти на полі слави лякаються!..

— — — — —
— — — — —

Аж на виразний приказ сотника здержав незнайомий хлопець скоростріл.

Відступив від нього й поглядом переповненим месним задоволенням оглядав сіру стирту розчавленого панцирника.

Сіріло вже...

Розступалися подвої літньої ночі — —

Поволі, наче з жалем відвернувся незнайомий від погромної картини. Перед ним тягнулась дорога, якою недавно добували насип...

І згадалися!..

Різькі, мужеські риси...

Скорим кроком збіг повстанець з насипу й спрямував до місця, де впав чотар.

Лежав, як зламана гіллячка... Очі глибоко приплющив.

Підняв хлопець сталевий шолом.

— Собаки! — заляв, оглядаючи розбиту каску.

І нахилився над молодим старшиною — — Пильно шукав рани — —

— Що це? — дивувався.

Голова чотаря була неторкнена. Тільки великий, синій мозіль...

— Ага! — роз'яснилися гострі риси лиця повстанця. — Він приголомшений!

Безмірна радість захвилювала його грудьми.

І розіпняв чотареві однострій. З кишені витягнув

полеву плящину й рясно зросив скроні непритомно-го.

Приклав до уст — — І зарум'янілись бліді, застигли щоки вояка — — Захвилювалися груди — —

— Прощавай... — прошептїв тихо, пестливо повстанець.

І відійшов. Поволі, ритмічно — — Враз дивна безкрая мисль затліла в його мізку.

Задержався й розглянувся — —

Ніхто не глядїв у цю сторону...

Легко підбіг до чотаря — — Уважно приглянувся до нього — — Нахилився — — й притиснув до різьбленого чола свої уста.

Ворухнувся чотар — —

Щось замимрив й усміхнувся — — Як крізь гарний сон — —

Схопився незнайомий і скорою ходою поправцював до здобутого панцерника.

На недавньому бойовищі заметушилися санітари.

— Чотарю! — припали до старшини.

Розплющив очі й всміхнувся:

— По-бі-да... — промимрив.

— Побіда, пане чотарю!

— Сла-ва...

III

Похмуро сходив день над переможеними більшовиками. Сумно, непевно порозсідалися на розвалених руїнах панцерника "Красная Расся". Нетерпляче ждали командира.

— Суста! — плюнув один армієць крізь зуби.

— Буде тобі суєта, Гришка, якщо це повстанці!
— Ну то й що? — й двигнув плечами. — Пад стінку...

І знову плюнув цільно міряючи в скоростріл. На обличчю малювалась тупа рівнодушність.

— Пад стінку! — горячкувався товариш. — Певно, що тобі! Каторжник! А я... я жінку оставлю...

І засіяли сльози кругле обличчя.

— Діточки... — захлипав.

— Дурак! — глумився Гришка й цільно обплював гарматне дуло.

Інші армійці байдуже очікували — —

— А може б так... може б... — замнявся цей, що вже оплакував себе.

Та ніхто не цікавився ним.

Ще дужче завогнилося повне лице.

— Товариші, між нами комісар... — нагнувся до більшовиків.

— Ну, то й що?.. — спитали байдуже.

— Може б ми його проміняли за нас...

Гришка, що намірювався знову плюнути, здержався.

— Ніби, як? — спитав.

Інші армійці й собі наблизилися.

Повне лице пильно розглянулося й топило кап-раві очі в перехилений вагон панцерника.

— А так.. — почав. — Вишлемо делегата... Цей їм скаже, що він тут... Для них він “риба”... За те хай нас пустять... Згодяться... Певно згодяться. Таке нераз бувало...

— Дурак! — сплюнув Гришка. — Невжеж і “він” не в їхніх руках?

— Ну, ні. Він може переодягнутись в арміяця...

— Ага!..

І кільканадцять пар очей вп'ялося в двері закутого в залізо вагону. Тупі лица заіскрилися злобою... В декого уста ненависно всміхнулися...

— Харашо — захрипів Гришка. — Маладєц з тебе, Вася!

І поплескав широкі плечі.

Повне обличчя заясніло й ще дужче наповнилося кров'ю.

А очі арміяців вперто держалися закутих дверей. Там, як у вогнетривалій касі, їхнє спасіння... Життя...

На боці стогнали ранені...

Від часу до часу протягло хрипіли конаючі...

— Командир!

Звільна, наче з недовір'ям, відвернулися салдатські очі від дверцят вагону.

— Вася — просичав Гришка. — Ти пильнуй, а ми поговоримо...

— Харашо — відповів також стиха Вася й недвозначно підняв з землі кріс.

А обличчя надходячого командира сіяло, як той місяць у ночі, що приглядався кінцеві залізної потвори.

Легкою, наче молодечею ходою, видряпався на насип.

— Товарищі, — загремів, — ружо далой..!

Враз, досі мовчазні двері перехиленого вагону,

з грюкотом відкрилися. В них, як з'ява докору совісти, вихилилася червона, драпіжна голова семіта.

— Таваріщ командірі, сюда! — заскреготіла приказом.

І погромна міць задудніла в цих трьох словах.

Вмить погасло ясне, скриваюче веселу несподіванку лице командира. Спинив свою бесіду й поквалпною ходою підійшов до комісара.

— Ходи сюда, в середину!

Командир слухняно поставив ногу на перший ступінь. Враз станув перед ним узброєний Вася й спинив його за рам'я.

— Не спіши, покінчи спершу з нами. Він пожде — й маловажно моргнув на комісара.

Замнявся командир.

Здригнулося обличчя комісара. Грань полум'ям жбурхнула. Малі, чорненькі очка брязнули стрілами.

— Чого тобі?.. — прохарчав й хижим, метким рухом висунув дуло револьвера.

Второпів Вася.

Скулився — —

Та лиш на часок.

Поволі, блідо всіхнувся:

— Товаришу комісар, розглянься...

Мимоволі зсовгнулися очі комісара з з арміїця на гурт більшовиків — —

І вичитав з їхніх облич своє положення...

Поволі опустил озброєну руку й обережно, ступаючи взад, скрився в нутрі вагону.

— Хе-хе-хе! — гонив за ним добрячий регіт Васі.

— Ну, командир, розповідай! — наче приказав Гришка, спльовуючи.

Більшовицький старшина повернувся до гурту й, хоч у нутрі кипів бунт, різко кинув:

— То галичани..!

— Галичане!! — зраділи армійці.

— Харашо! Харашо! — затирали долоні.

— Зараз треба здатися..! — продовжував командир.

— Харашо!

— Усі військові будуть рахуватися воєнними бранцями..! Життя запевнене!

— Харашо, товаришу командір! — одушевлялися армійці.

Вася забув про комісара. Кинув кріс і пхався до командира цілуватися.

— Товариші, а що зі мною буде?.. — заблеяло нараз несміливе питання.

Це комісар знову виповз із нутра вагону. Вже погас на його обличчю вогонь. Блідо-зелена тривога обдерла з покривала єврейську душу.

— ...що зі мною? — цокотів розхвзаною борідкою.

Байдуже звернулися до нього армійці. Двигнули плечами. Гришка цільно обслинив його обуву. ....

— Під суд... Полевий суд поставлять... — пояснив комісареві командир.

— Що?? Під суд?? — аж присів до землі комісар.

— Так казав їхній старший...

Не доповів.

Зі сторони галичан заторохкотіли кріси. Засвістали над головами більшовиків кулі.

Знаць сприкрилося ждати.

Заметушилася ватага більшовиків. П'яний жах вийнув на їхні мізки.

— Не стріляйте!! Не стріляйте!!!

І здобувся Вася на геройство. Схопив жердку з білою плахтою й став нею вимахувати:

— Не стріляйте, браття!!

— Дурак! — сплюнув Гришка. — То ж за насипом! Не доглянуть!

Та помилявся. Стріли затихли.

— Скоро! Скоро! — скомандував Вася й, наче з прапором в руках, кинувся у напрямі переможців.

— Браття! Браття! — ніжно-приятно вигукував.

Кинулась за ним і решта, піднявши в гору руки.

Тільки комісар остався. Обережно, хитро розглядаючися пустився в протилежному напрямі. Скулившись пробіг кусник відкритого поля. По хвилині занурився в корчах, що, гейби гребля, лучили ліс зі залізничним насипом.

І вдалося.

Уся увага галичан звернулася на вибігаючу юрбу більшовиків.

І весело занеслись сміхом переможці:

— Таки викурили заяців!

— Де там заяців! — спротивився десятник Кирпатий і повертів значучо носом. — Невжеж не чуєте, як від них заносить?..

— — — — —
А повстанець бісився. Припадав уже вдруге до

кожного більшовицького бранця й пильно приглядався в обличчя.

— Ні, не він... — шепотів неспокійно до себе.

Враз нова думка закітлувала в його мізку:

— Де ранені?! Де ваші ранені, убиті?! — скричав до командира.

— Біля броневика...

Стрілою помчав хлопець до насипу.

І переглянув — —

Нахилився уважливо над кожним, покрученим передсмертними корчами, трупом — — Заглядав у скривлені, замаргані кривавою піною обличчя — —

Надармо.

— О-ох-х! — захрипів.

І опустил безсило руки — — Похилив голову на груди — —

— Знову надаремно... — прошепотів. — Знову виковзнувся... А може... Може... — зродилась нова думка.

І наче струснув з себе недавню слабкість. Помчав назад до гурту полонених, що, наче барани, товпилися на одному місці.

Блискучим, різьким поглядом обкинув юрбу — —

І здержав зір на Васі — — Хижим скоком опинився при армійцеві й схопив його за груди.

— Говори правду! Чувш? Правду! А то... — й блиснув перед заляканими очима більшовика кинджалом.

— До-о-бре...

— Був між вами комісар?!

— Був...

— Рудий єврей?!

— Так...

— Де він?!

Вася непрямо розглянувся навколо.

— З нами був...

— Брешеш! Нема його! — й націлився кинджалом.

— Проби! Ваше високо-благородіє!.. — зарепетував Вася.

— Говори!

— Не знаю... Він з нами був... у вагоні...

І заломилися зі страху під більшовиком ноги. Багряне, повне обличчя зблідло. Затяжів у руках повстанця — —

— Скотина! — заляв хлопець й кинув армієм об землю.

Блискучий кинджал сховав під полу.

І став перед гуртом:

— Слухайте! Хто видасть мені цього комісара, тому дам тисячу карбованців! — і високо війнув жмутом грошей.

Заіскрилися голодом зіниці більшовиків — — Пальці хитро скрутилися — — І стали між собою переглядатися — — Один другого питав — —

— Дві тисячі! — підніс ціну повстанець.

— Не знаємо ваше... — жалісно заскрипів Гришка.

Захитався хлопець.

— П'ять тисяч!.. — ще промимрив.

Безнадійно.

— Не знаємо... — скаржилися більшовики й очима пожирали жмут грошей.

Гришка поволі, незначно став присуватися до повстанця — — Зза халяви витягнув ножаку — — Збудився інстинкт каторжника — —

— Стей! — гримнув вартовий і загородив йому дорогу.

Скулився Гришка, наче під ударом кнута. За спину сховав ножаку.

— Давай її сюди! — зажадав вартовий галичанин і нахилив багнет.

Більшовик поволі, з жалем розпрацьався з оружжям...

А повстанець хиткою ходою повернув до панцерника. При ньому застав сотника Дутка з кількома вояками.

— Швидше! Швидше! — принаглиовав старшина вояків, що пильно зливали останки броневика нафтою.

— Що ж ти, хлопче? — звернувся сотник до повстанця. — Де твій вибранець? Ти хотів з нього гостинця мати?

Здригнулася струнка постать:

— Сотнику, він утік!

— Хто такий?

— Цей... Моя нагорода... Комісар...

І роз'яснилося в голові Дуткові. Згадалася розмова з командиром про цивіля...

— Чотарю! — гукнув. — Зараз пошукати мені між бранцями...

— Шкода — перебив йому повстанець. — Утік...

— Коли?! Куди?!

Повстанець двигнув плечима. А чотар задумливо тер чоло. Щось пригадував собі — —

— Сотнику... — заговорив непевно. — Я бачив цивільного...

— Де? Де? — скочив до нього повстанець.

— Тудою втівав — вказав чотар на корчі. — Я саме тоді прочунав з зімління... Бачив, як крізь серпанок... Нікого близько не було... А ноги мене не слухали...

Оправдувався. Сором витиснув на бліді щоки рум'янець...

Сотник націлив дальничку на куці — — Простежив їх вздовж раз, другий — —

— І слід застиг... — прошепотів й відложив від очей дальничку. — Ти куди?! — закликав до повстанця, та цей оглядаючи пильно корчіки, ходою гінчої собаки пустився в напрямі ліса.

— Чотарю! — гукнув сотник.

— Пустіть його, пане сотнику... Треба додержати слова...

— Очевидно... Та він дивний...

— Таємничий... — додав і своє чотар.

— Та відважна, нужда! — скінчив рідкою похвалою Дутко й звернувся до вояків.

— Гайда, підпалювати!

Чотар довго стежив за стрункою, таємничою поstattю придніпряньського брата — —

. . . . .
. . . . .

Сонце росу кінчало вилити, коли галицька сотня вузькою колоною спрямувала на південь.

На Проскурів... Щоб злучитися зі своєю бригадою, яка нестримною силою наступала на Старокопистинів.

За сотнею, як старинна офіра, палахкотів більшовицький панцерник — —

Високим, рівним стовбуром підіймався дим — —

IV

Стомлені коні що хвилини спотикалися. З ніздрів обривалися клапті піни.

— Чорт! — закляв один вершник і звернувся до сусіда. — Максиме, якщо не спочинемо хоч годину, то коні не видержать...

— Що діяти?! — здвигнув товариш плечима. — Отаманові спішно... — й вірним поглядом попестив вершника, що мчав попереду.

За ним, як крила повівали широкі рукави перекиненої через плече накидки. Чорні, вітрогонні...

— Сокіл..! Сокіл..! — одушевлявся Максим.

— Ти все своє — нетерпеливився товариш. — А то звернув би увагу.

— Чого ти, Іване, настоюєш? Невже ж не знаєш, що пильно нам злучитись зі своїми?

— Чому не знаю! Та, бачиш, якщо коні впадуть, ні трохи скорше не прибудемо.

— Ет, мовчи, а то, як почус... Гарячий наш отаман.

Незадоволено похитав Іван головою. І ще більше похилився на вороному. Щоб легше було.

— — — — —
Під малим горбком звільнили коней .

— Максиме, а цей рудий єрей?.. — заговорив знову балакучий Іван.

— Втік, песій син! — закликав Максим.
— Невже ж характерник? — і засміявся.
— Жартуєш! А, знаєш, що й я не раз так думаю?
— Коли б мені попався! — погрозив Іван.
— Тю, сердего, він радів би в твоїх руках, та перед отаманом втікає.

Добилися до горбка. В долі заперлився Случ —
— При шляху, над річкою гудів млин — —
— Гайда! — різко підогнав коня отаман.
— Гайда! — рванув за ним Максим.
Стиснув й Іван вороного:
— Гей! — і мимоволі оглянувся.

І вмить здержав верхієця. Очам не вірив. За ним в хмарах пороху, гналися вершники. На довгім списі кривавився червоний прапор.

— Більшовики!!

І штовхнув вороного. Як вітер помчав за товаришами.

— Отамане! Більшовики!

Зарили копитами коні.

— Де?

— За оцим горбом! З п'ятьдесятка їх!

— Не додержимо. За мною! — й спрямувався до галасливого млина.

— Гаряче буде... — промимрив Іван і зручно відп'яв з сідла кріс.

Впали на вузьке, засмічене подвір'я. Наче кулі скотилися з сідел.

— До середини! З кіньми! — наказував отаман.

— Мельнику! Мельнику! — закликали голосно, стараючись перекричати гуркіт млинового колеса.

— Чого вам, хлопці? — вийшов назустріч старенький млинар.

— Мерщій помагайте двері заложити!

Дідусь вибалушив очі.

— Та що вам..!

— Не балакай! А то й тобі більшовики..!

Наче закляття висказали.

Засвітилися в старого очі зловіщою погрозою. З нечуваною у його віці силою став зносити всяке приладдя.

— Мішки з мукою? Де вони?! — звернувся до нього отаман.

— Було колись... — всміхнувся дідусь.

— А що ж мелеш?!

— Так... Щоб не забулося... Стільки літ звук прислухатися... — й залюбки насторожив слух.

Всміхнувся отаман, та не було часу на розмову. Стрілою метнувся на вишку.

Наближалися — — Різко метався багрянний прапор — — Окружена вершниками підсакувала тачанка з скорострілом — —

Затьмарилося весняне обличчя отамана.

— Не переборщив Іван... — прошепотів до себе. — Їх таки з п'ятдесятка...

— Отамане... — почув за собою.

— Що? — й різко подивився у вірні зіниці Максима.

— Та дарма — продовжав Максим і вказав рукою на шлях. — Не подолаємо їм... Треба...

— Що треба?

— Хитрощів хапатись...

— Гаразд, що ж ти старий лисе придумав?

Максим задоволено всміхнувся:

— Я з Іваном в ріку... А ви за дівчину...

— Що-о?

— А так, знову переодягніться за дівчину...

— Невторопо! — гримнув отаман і грізно блиснув чорними зіницями. — То вас мають повистрілювати, а я..!

— Панночко, то для вашого спасіння...

— Мовчи! Раз казала тобі забудь про те, що було колись, а то... — й зачорніла дулом револьвера.

— Наказ!

— Станеш біля цього віконця й кожному напасникові, що наближається до містка, випалиш в лоб!

— Наказ.

— Іване!

— Слухаю!

— Ти при другому вікні! Вам чого дідусю?!

— Може б й я на щось...

— Гаразд, ось вам моя рушниця, а справно ціляйте!

— Го-го-го! Не знаєш ти ще, хлопче, старого Кузьми!

І певно, наче парубок, прицілився з кріса — —

— Прапор, як віщун заглади — — Червоний, кровожадний — —

— А диви! — всміхнувся старий мельник і потягнув язичок.

Гримнув стріл!

Захитався прапор й конвульсійним рухом похилився вниз.

— Славно! — гукнули повстанці.

Спинився большевицький загін.

— Пали! — наказав отаман.

Розпучливий крик відповів з долини. Три ворожі вершники скотилися з коней. І розприскалася ватага. Висококом помчала двоколка назад.

— В коней! Мерщій в коней ціляти! В цих, що при тачанці! — розгарячився отаман.

Та пізно вже було. Двоколка зникла за горбком.

— Дасть вона тепер нам — прошепотів Максим і жалісним поглядом глипнув на молодого старшину.

— Хлопці! — заговорив дідусь і підозріло зазирнув у лице отамана. — У мене човен...

— Гаразд! — зрадів отаман. — Веди!

— Та воно мале... Лиш на двох...

Отаман гнівно спинився:

— Говори відразу, що годі! Бо ми тільки в трьох!

— Отамане! — прошепотів Максим. — Пливить з Іваном, він добрий весляр, а я свою стару штуку... — й згідливо всміхнувся.

— Ні! Або всі, або... А що ж дідусь?

— Я дитино? Що мені? Чотири дошки...

Враз різко затарахкотів скоростріл. Наче горох покотився по блясі...

Із-за горбка, розстрільною наступали червоноармійці.

— До вікон! Цільно стріляти! — скрикнув отаман.

Довгим, плоским вужем-гадюкою плелась ворожа розстрільна — — Без огляду на цільні вистріли невпинно наближалася — — Із-за укриття заїло брехав ско-

ростріл — — Цілими пригорщами куль кидав у малі віконця млина — —

— Ох! — закрутився нараз дідусь і впав на долівку.

Похилився над ним отаман.

— Прощай-те, хло-пці... — прохрипів уміраючий.

Отаман стиснув його долоню.

— Прощайте... — і підніс вільний кріс.

— Отамане, набоїв не стає! — з розпукою закликав Іван.

— У мене ще кілька — й кинув їх товаришам.

Відстрілювалися лиш час до часу. Пильно брали на ціль...

А ворог наближався — — Вже продудніли по містку — — За хвилину застукають до дверей, окружать млин...

— Хлопці! — скрикнув отаман. — На коні й у воду! Переплинемо!

— Отамане! Вистріляють нас як качок! — завважив Максим.

— За мною! — й схопивши свого коня за віжки підвів його до задніх дверей.

Широко туркотіло млинське колесо — — Кручею вертілася вода — —

Занепокоївся кінь — —

— Отамане, бери мого вороного! Він звик до води! — закликав Іван.

— Ні, я на своєму...

— Та кінь з видимим острахом подався взад.

— Іване! Вперед! — взявся на спосіб отаман. — Мій піде за твоїм!..

зареготалися над трупом млидаря. Як пугачі в темну буряну ніч...

— Шукати, вони певно на горі! — вигукував командир.

— Нема, товаришу!

— Шукати!

Кілька більшовиків впало на подвір'я.

— Стій! — і націлились крісами в Максима.

— Я-я сто-о-ю... — загикався повстанець.

Лице його викривилося страшною спазмою. З широко відчинених уст спливала слина...

— Що ти тут робиш? — спитав його грізно командир.

— Мо-о-ги-и-лу-у ко-о-па-па-ю...

— Могилу?

— Та-ак...

— Навіщо?

— Для-я бурржууїв...

Задоволено всіхнувся армієць.

— А ти хто?

— Я-я Йо-йо-ся...

— Йося?

— Е-гежж...

— Ти чув стріли?

— Чуув...

— Хто тут в млині?

— Бур-бур-жу-уї...

— Де вони?

— Я-я-я... — зацокався ще дужче Максим, шукаючи в голові викруту.

— Товаришу командир! Товаришу командир, мерщій сюди!

Командир з армійцями кинувся до воріт.

На березі, над рікою, стояв гурток більшовиків. Поміж ними лежав стрункий хлопець. Одежа його спливала водою. На боці задоволено обтрясався з води кінь...

Максим з лопатою в руці потинявся за командиром. Дивне прочуття непокоїло його...

Наблизився до громади — —

Перемочений хлопець саме підіймався — —

— Отаман! — скрикнув Максим, та зараз опанував себе.

На щастя уся увага більшовиків була звернена на бранця.

— Ти хто? — спитав хлопця командир.

Отаман згіржливо відвернувся.

— Хто ти, питаю?! — скрикнув удруге більшовик.

Отаман мовчав.

Командир вихопив ізза халяви чобота нагай і грізно наблизився до отамана. За ним, як тінь, станув Максим. Міцно стиснув у руках лопату — —

Заирнув командир у чорні, блискучі зіниці — —
І здивовано оглянув постать незнайомого — —

Мокра одежа поприлипала до стрункого тіла. Гнучкий стан різьблено заокруглився.

— Товариші! — захрипів утіхою командир. — То “дєвушка”!

Заіскрилися очі армійців. Брудні, похитливі погляди поприлипали до, наче обнаженого, тіла дівчини.

Опустив командир нагая. Сховав назад в халяву.
І сунувся у вічі — —

— Не бійся любонько... — й простягнув до лица дівчини шоретку долоню.

Попестити хотів бліді щоки...

— Геть! — відскочила отаман-дівчина. — Геть, а то...

І блиснула кинджалом.

Подався назад командир. Стиснув п'ястуки.

— Кусати хочеш?! — заскреготів погрозою.

Та враз занісся сміхом.

— Ха-ха-ха! Дівчини злякався!

І раптовим, хижим скоком метнувся на дівчину.
Рукою схопив за стан — —

— Не лякай, голубко, не лякай... — і другою рукою намагався вихопити з руки дівчини ножаку.

Громада армійців з насолодою приглядалася дивовижному змаганням.

Максим знову міцно стиснув лопату й став її поводити підносити — —

Враз скрутилося в'юнке тіло дівчини в обіймах командира, зігнулося дугою — — Блиснув кинджал й командир, наче громом вдарений, звалився на землю.

— У-у-у!! — заревіли більшовики, й наче роз'юшені вовки, кинулися до дівчини.

Десятки рук схопили в'юнке тіло — — Викрутили з поміж пальців ножаку — — І немилосердно стали обдирати з одежі — —

— Давай її! Давай! — ревіли ті, що не встигли до жертви.

— Пропала!.. Пропала!.. — шепотів Максим.

Та очима шукав ще спасіння — — Вже заміряв кинутися з лопатою на розбішену юрбу, щоб й собі згинути, та сила волі відкидала нерозумний намір.

— Згинеш, та її... її... Вона ж дівчиною...

І спинив безрадний погляд на двоколці, на якій чорнів скоростріл — —

І мигнула думка — —

Скорою ходою пустився до тачанки й націлив скоростріл на метушливу юрбу — —

— Хай згине, — завзявся — та не попаде їм живою!..

Враз на шляху заторохкотів мотор — — Із-за горбка викотився самохід — —

Повагом задержався біля млина — —

З нутра видістався військовий старшина. За ним, як тінь, виповз скулений чоловік в чорному пальті.

— Що тут діється?! — гримнув старшина.

І перекричав могутнім басом рев юрби.

Спинилися простягнені, жадібні руки армійців — —

— Де командир?

Ніхто не обзивався. Застигла банда в наглому, раптовому переполосі.

— Чого мовчиш?! — закричав старшина до першого з краю армійця. — Відповідай!

— У-би-тий... — витряс з себе армієць.

І розступилася громада.

На землі валявся стоптаний і понівечений труп командира — —

— Тут битва була?

— Так, ми допали трьох повстанців...

— Де вони?

— Одного убили, один втік, а один тут...

— Де він?

— Ось тут. Держимо його...

Розступилися перед старшиною більшовики.

І глянув — —

Одежа пошарпана на клапті... Де-не-де світилося біле тіло... Руки, схрищені на грудях, придержували спадаючу одягу... На нагому, білому рамені різко відбивалися криваві смужки...

— Хто ти? — спитав старшина.

Чорні, великі очі глянули глибиною погорди. Пишні, пурпурові уста згіршливо скривилися. Тільки груди хвилювались бурею недавньої боротьби.

— Товаришу командир, я її знаю! — звитяжно заскреготіла чорна тінь.

— Хто вона, товаришу комісар?

І випростувалася скулена постать комісара. Руда борідка задоволено затряслася.

— Це давня буржуйка... Донька поміщика... Тепер отаманша повстанців...

— Розстріляти! — коротко приказав старшина.

Армійці кинулися до крісів.

— Товаришу командир, — нахилився до уха старшини комісар. — Це ватажок повстанців... Нам треба деяких вістей... Можна б усе довідатися...

Замислився старшина.

— Дійсно! Візьmemo її з собою! — й звернувся до більшовиків: — Кінчати тут діло!

По хвилині заторохкотіло авто й вкрилося серпанком пустого пороху.

— До чорта!! — кляли більшовики. — Такий ку-
сень втратили..!

— Ги-ги-ги! — біснувато реготався Максим.

— Мовчи, дурню! — гримали на нього більшови-
ки й грозили побиттям.

Змовчував, та лиш на хвилину.

Побідно вимахував лопатою.

— Кінчай копати могилу! — наказували, стягаю-
чи своїх убитих.

— Ги-ги-ги!! — співав Максим поляглим останню
пісню...

V

З гуркотом зачинилися двері в'язниці. Неприсм-
ний сморід вдарив у ніздрі дівчини. Сморід, який ро-
дить неволя поміж своїми вогкими стінами.

Гордо випростана досі постать дівчини зламалася.
Безкрайно втомлена упала на стирту в'язненого гною.

Тіло наболіло від побоїв.

Зомліло...

В мізку клекотіла зневіра...

Тільки в душі палахкотів бунтарський вогонь.

— Не датися!

І стиснулися завзяттям багряні уста...

Крізь мале, загратоване віконце, що під мокрою
стелею, пробивалися промені дня. Наче з-за світу вти-
скався широкий гул... За дверями в'язниці дудоніла
одноманітна хода.

— Вартовий... — міркував мізок дівчини.

А члени тіла так добре почувалися. З насолодою

витагалися на гною, наче на пуховій, білій постелі. Очі мимоволі заплющувалися — — В грудях стихав крик бунту — — Мізок, як бабуня, що казки шепоче до сну — —

— Та він, комісар, тут... — шепотіли вдоволено уста.

Щораз тихіше...

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Гей, чуєш?! Вставай!

Схопилася на рівні ноги:

— Чого тобі?!

Заросле, наче медвежа пика, обличчя грізно стрельнуло очима.

— Мовчати! Виходь!

За дверима ждали ще три армійці. Цікаво глянули в лице дівчини.

— Хароша! — цмокнув слинявими губами найближчий.

— Ти, Федя, не підкопирсуйся — буркнув волохатий більшовик, — а то... Знаєш командира? — й значучо моргнув високими бровами.

— Чорт!.. Герман!.. — промимрив ласий на дівчата Федя.

В голосі його клекотіла расова ненависть...

— Ну, ступай! — закричав до дівчини.

Проїшли довгий коридор. Холодний, як зимова ніч...

— Сюди, сходами!

І стали перед дверима.

— “Ревком”... — встигла прочитати дівчина.

Та зараз пхнули її до середини.

Сірий дим верствами стелився. Тяжкими, душливими сувоями пхався до відчиненого вікна. Крізь них, як крізь осінню мряку, метушливо пропихалися червоногвардійці.

— Ну, чого стала?! Ступай! — гримнув на дівчину конвоїр.

Скорою ходою пройшла велику кімнату. Очі присутніх байдуже по ній сковзнулись.

Знову двері.

— Сюди! — пхнув її вартовий.

За плечима, у великій кімнаті, гуділо, варилося. Наче у вулику, в якому матка згинула.

Низький бас витягав безсоромні, гидкі пісні... Що хвилини, як пекельний супровід, вибивалися пронизливі, дикі верески... Кипіло в них найнижчою жаждою, найбруднішою пристрасстю...

Розглянулася дівчина — —

Вартові зістались за дверима...

Мала, сіра кімнатка... На стінах густо географічні карти... В куті залізна каса... Вояцька шинеля на довгому загнутому цвяхові... Великий стіл біля вікна... Увесь закиданий паперами. .

Більш нічого й нікого...

Тихою, легкою ходою наблизилася дівчина до стола — —

Глипнула оком — Здригнулася від несподіванки й припала до одної картини.

— Плян!.. Наступу!.. На Старокон...

Урвала. За протилежними дверми задзвеніли остроги. Різко, мірено — —

Зручно відскочила дівчина від стола. З жалем прощалася з картиною.

Рипнули двері — —

Понурила голову й серпанком довгих вії прислонила вогонь зацікавлених зіниць.

— — — — —
Не підіймав голови. Нишпорив у паперах. Переставляв мапи. Що хвилини поправляв наносники.

— Ти “бандіт”? — кинув нечайно.

Твердо загомоніло питання.

Спокійно дивилася дівчина в русяву голову більшовика.

— Повстанець.

Зморщилось чоло червоного старшини.

— Все одно. Ватажок?

— Отаман.

Здригнувся діткнений гармонією її голосу.

Далекий спомин замиготів... Роз'яснилося невидимим промінем лице...

— Teufell — закляв стиха.

Дівчина цікаво вп'ялила очі в його обличчя — —
І в ній зашепотіло...

— ...Давно... Давно...

Та більшовик вже опанувався.

— Знаси, що тебе жде?

— Знаю.

— Та, коли подаси мені правдиві відомости про становища галицьких частин то...

Говорив ломаною й силуваною російщиною. Що хвилини загикувався, шукав відповідного вислову.

— ...то помилуємо... Воля й ласка люду безкрая...

Засміялася. Коротко, уривчасто. Побідний гомін сміху затулив уста червоному...

— Herr Baron...

Схопився, наче опарений. Наносники упали на стіл. Непевною ходою наблизився до дівчини.

— Mein Gott! Sie?!

— Я, бароне Рудольфе.

-- Frauenlein Соня!.. Frauenlein Соня!.. — й дрижачими пальцями придержував наносники.

І знову засміялася. Знаним, незабутнім сміхом. Потряслася в підвалинах душа німця — — Відтаяла давнина у вояцькому серцю... І захотілося кинутись до стіп цієї обідраної жертви...

Вже наблизився — —

За стіною, за дверима гуляла розпустний танок пісня — —

— Як обдерта з одежі проститутка...

Очунав... І пусто, банально:

— Як ви сюди попали?...

Знову всміхнулася. Пишно блиснула мережкою білих зубів. Як молода львиця...

— Зовсім просто: Війна.

Очима став блукати по її постаті — — Спинився на нагому, подряпаному рамені. Глибоке співчуття, жаль розм'ягчили тверді риси його обличчя.

— Соня... — почав, та враз затих.

За протилежними дверима дудніла хода.

Щораз ближче — —

— Я... вас... врятую... — прошепотів уривчасто й прискочив до стола.

Задрижали двері. Наче з одвірка вихоплювалися.

— Товаришу — заскрипів голос входячого. — Вже скінчив?

— Ще ні, товаришу комісарє. Ще ні... Знаєте, дуже важні вісти подала мені ця дівчина! Нсоцінені! Мушу ще багато від неї довідатися!

А Соня горіла.

На вид комісара її обличчя викривилося страшною, спазмою помети. Груді затряслися буревієм. Малі п'ястучки, то затискалися, то, наче кігті орла, готовилися схопити добычу.

— Ге-ге-ге! — наблизилося до неї вогняне обличчя. — Змягчила! Да, да, з нами не порадиш! Правда?

І гидка, козяча борода сврея присунулася глумливо до її лиця.

Не стерпіла. Блискавкою вдарила п'ястучком в малі, чорненькі очка.

Покотився комісар й заревів з нестерпного болю. Хижим, безтямним рухом вихопив з кишені бравнінг.

— Ти..! Ти..! — й потягнув язичок.

— Геть! — скрикнув барон Рудольф і підбив націлену руку комісара. — Геть! Яким правом?!

Гримнув стріл. Куля опинилася в стелі.

На гук вистрілу влетіли в кімнату більшовики. В одній хвилині наповнили її,

— Що сталося?! Що?!

— Геть! Marsch! — кинувся до них німець.

В руках стиснув грубу трощу — —

— Abtreten!!

Поволі, крок за кроком подалася череда за двері. Комісар вже очунав. Хустиною задержував кров, що тиснулася з носа.

— Да, да, — звернувся до німця. — Твоя правда, товаришу. Це б за скоро було... Пожди! — ненависно кинув Соні.

— Ви мені, комісарє, перебили працю! Я звернувся до “главковерха!” — дудонів німець п'ястуком до стола. — Сторожа! Гей, сторожа!

З-за відхилених дверей висунулася дика голова армійця.

— Ні! — й твердою ногою прискочив до дверей. — Люн-тсон! Товариш Люн-тсон!

З юрби виступила низька, та плечиста постать китаїця.

— До в'язниці цього бранця! Сторожу поставити з твого відділу! Нікого до келії в'язня не допускати! Чуєш? Нікого!

— Халясо, товаліш. Халясо... — притакував шепеляво китаєць.

— Сьтупай — добре-ласкаво звернувся до Соні.

Горда, негнута постать звернулася до дверей.

— До побачення мадам Соня Теодорівна... — заглумився комісар.

Здригнувся німець:

— Ви її знаєте?

— Чи знаю?! Ха! ха! ха! Це моя давнішня любка! Гримаса огиди сіпнула шкірою німця. Блідо-синіми очима зміряв огидну постать семіта — —

І нагла веселість охопила його. Голосно, широко зареготався.

— Чудно! Ха-ха-ха!

— Правда, гарна? — тріюмфував комісар.

— Вона, так, але ви при ній... Ха-ха-ха! — і відверто розглядав його козячу подобу.

Аж захлинувся комісар. Кров ударила йому до скронів:

— Товаришу, ви забуваєтеся!.. — просичав грізно, ворожо.

— Ха-ха-ха! — не вгавав німець.

Закрутився семіт. Безрадно кивала борідка.

— Я... Я... — й гримнув за собою дверима.

— Ха-ха-ха!! — гонило за ним, наче кнутом.

Спинився на коридорі й грізно-мстиво потряс п'ястуком.

— — — — —

По виході зненавидженого комісара барон Рудольф втих.

— Verfluchter єврей! — закликав німецько-російською мішаниною й нервовою ходою зміряв малу кімнатку.

В'юном гнулась в його руках груба троцца...

— Ні!.. Мушу з ним зробити лад! Як смів назвати її своєю..! Брр!!

І зрівноваженою ходою підійшов до вікна — —
Вп'ялив зір в кут будинку — —

Там в'язниця...

— Соню... Соню... — зідхнув.

І понеслась душа в давнину. Не так стару, як далеку, далеку...

— — — — —

— Врятую її!

VI

Ніч...

Не — тиха, мрійлива... Не — заслухана в мелодійну колисанку спочинку, а рвучка, бурхлива, злочинна...

Десь дикі верески, звірячі вигуки...

Десь плач, короткий, уривчастий, як остання просьба... й божевільний регіт...

Десь зойк, останній, хрипливий, як акорд при смертної прелюдії... й іржання кровожадної насолоди вбивства...

— — — — —
Вслухалась Соня у розмову ночі... Як у казку... Страшну, морозну!.. Про розбійників...

І затужила дівоча душа. Рванулося серце безкрайнім бажанням.

Захотілося..! Захотілося мати вогненну пугу й оці маси азійського сходу прогнати з рідного краю..! Прогнати геть, в медвежу, російську колиску-гавру Москву й стати на сторожі рідних країн, та всякі замисли загарбного наїздника здержувати грімким ударом в малі, криваві очиці..!

Враз різка, крісова сальва схопила двічину з купи в'язничного гною на рівні ноги. Недалеке, передсмертне харчання заморозило кров...

— Боже!.. — вихопилося з дівочих уст. — Вбивство! Вбивство!

І на сліпо кинулася п'ястуками до дверей. Задудоніли — — Глухо, могильно — —

І впала безсильно на долівку. Хо́да вартового не

змінялася — Близька мовчанка сверлом хрустіла в ухах — —

Тільки далеко, за мурами в'язниці гармонія...

— — — — —
Втихомирила нерви. Наглий бунт непокірних су-
воро спинила:

— Це ж дійсність! Наша дійсність..!

І мислями перетрясла випадки дня — —

Як докір совісти, став перед очима Соні план біль-
шовицького наступу на галичан. Товсті, невмолимі,
червоні риски в напрямі Староконстантинова...

І вдається!

Нагально шулікою злетить на голови братів із-за
Збруча... Вони ж не сподіваються, що саме в цьому ра-
йоні розгромлені більшовики поставлять опір...

— Мушу! Мушу його дістати!

— Та як?

Сама ж в тюрмі... Може завтра під суд та “пад
стенку”... Та барон... Тільки він!.. Перетягнути його на
українську службу й разом втікти...

— Так, він мені не опреться!..

...Давно — — Ще тоді не гуляв світовий гураган...
Щойно хмари збиралися — —

...Безжурно стрибала по розпалених, соняшними
проміннями, пісках Рів'єри... Палкий вітер смалив її
струнке тіло... Грався розкішними, чорними кучерями...
Бездонний коханець, море, глибоко, безкрайно зідха-
ючи ніжно пестило її дрібні стопи... А громада молодих
мущин нетерпляче, з напруженням ждала її наказів...
І в менті сповняла всі її примхи. .

...Раз розсердився дідух Вод... Запінився, котячи хмародерні хвилі... І кидав ними об тісні береги...

— Руді! — крикнула Соня до молодого поручника німецької армії. — Руді, я хочу бачити тебе в обіймах цих хвиль!

— Aber Frauelein...

— Що-о?! Барон Рудольф боїться..!

...Не скінчила, коли вже відважний поручник стрімголов кинувся в бурхливе море — —

...І бачила.

...Бачила боротьбу двох титанів — — Молодий старшина Армії Заліза й Сталі не дав себе здушити, зім'яти обіймам моря... Побідно розчавлював молодим, гранітним тілом гори хвиль...

...І, коли юрба очевидців ламала руки, кликала рятунку, Соня війнула білою хустиною — —

...Доглянув й з побідним криком попрямував до берега — —

...Вибігла назустріч:

— Руді! Мій єдиний Руді!

..Перед цілою товпою видців цілував її ноги...

— — — — —
Рипнули в'язничні двері — —

Жовтаві проміні ліхтарні впали на липкі від гнилизни стіни — —

— Frauelein...

— Це ви, бароне?

— Я приніс вам свою шинелю... Тут холодно...

— Спасибі... Дійсно змерзла... — й загорнулася щільно.

Заіскрилося в сталевих зіницях німця милосердя

— — Довго, добряче дивився в дорогі риси — —

Приступила до нього:

— Бароне... Руді... Знаєте, мені тут згадалося... Усе там на Рів'єрі... Я порівняла наше положення... Ваше там, а моє тут... І я тепер на таких бурхливих, погубних хвилях... Та, чи в силі буду їм не датися перемогти...

Оперла долоню об його рам'я й пильно вдивлялася в зіниці — — М'якли, топилися — —

І поволі, ніжно взяв її долоню й притиснув з пошаною до губ:

— Ми ще не привіталися...

Всміхнувся. Без тіні огірчення, смутку.

— Я вас врятую.

Певно, без сумніву. Очі горіли силою.

— Добре, Руді, а ви?

— Що, я? — здивувався .

— Ви останетеся? Тут?!

— Очевидно. Тут мене треба. Працюю.

— Працюєш! Для кого? Для цієї банди каторжників! Для найбільшої бацили східної Європи, Росії?!

— Ні.

— Для кого ж?!

— Fuer Vaterland. Для Німеччини.

Просто, без пози.

Не зрозуміла Соня шляху політики. Двигнула плечима.

— Зближення Росії, яка б вона не була, до Заходу, зближення територіяльне це великий здобуток для Німеччини в будуччині — виводив німець.

— То не краще Україні допомогти?

— І ми спершу так думали, та в українців за мале зрозуміння державности.

— Виробиться...

— Так, колись — Та час не жде. Ви вже дали нам докази, що з вами годі.

— Галичани... — гордо прошепотіла Соня.

— Jawohl, та що ж з цього, їх горстка.

— А таки розбили більшовиків!

— Мильно. Більшовиків не розбили. Навпаки примусили їх взятися до організації. Пождіть ще трохи...

Соні згадався план офензиви...

І постановила за всяку ціну дістати його.

Тимчасом старалася як найбільше довідатися від більшовицького старшини.

— Галицька армія наближається до Києва...

— І там стане. Там її кінець. Вона має хоробрих бойовиків, та короткозорих полководців. Не розумію їх. На Київ йти! З горсткою! З обезсиленим вояком кидатися в рамена смерті! Нога ціла не вийде! Хіба...

— Що?

— Хіба антанта... Знаєте, невдовзі появиться новий ворог більшовиків. Царський генерал Денікін. В ньому може бути ваш рятунок... Та Франція, Англія... — й глумливо надув губи. — Вони не мають найменшого поняття про тутешні відносини. Ця їхня цілковита ігноранція згубить вас і Денікіна. Невдовзі Росія подасть сусідську руку Німеччині...

— А Польща? — перебила йому Соня.

— Polen? — й всміхнувся. — Там також забавка у вояка, в уряд... Вона що найбільше припізнить наші пляни.

Нахмурилася Соня. Знала, що слова німця не на вітер сказані. І якась знеохота до нього відсунула її на бік. Витягнула нетерпляче свою долоню з його рук.

Враз грімка сальва зірвалася на коридорах в'язниці.

За нею друга, третя...

І короткі, прощальні оклики життя...

Дрижачим тілом припала Соня до німця:

— Що це?!

— Розстрілюють. Тепер урядус черезвичайка...

І оплела його шию:

— Руді, рятуймося! Втікаймо!

— Gut, Fraulein. Завтра в ночі... Тільки виправлю з міста цього комісара...

— Гершка Юффе! ? Ні, він з нами мусить! Я його... Слухай, Руді! Він вимордував цілу мою родину! А мене... Мене хотів зробити своєю наложницею! Я присягла йому помсту! Вже стільки літ гоню за ним, наче гінча собака винюхую його сліди, а тепер знову мала б його втратити! Ні! Він з нами мусить!

Змінилася.

Очі загорілися безпам'ятною люттю. Уста скривилися кровожадною спазмою. Ціла постать, наче виросла, змогутніла. П'ястуки затиснулися до удару... Дівочі риси обличчя усунулися в тінь.

— Fraulein, погамуйтеся. Я з ним зроблю лад. Зітру з лица землі...

— Не смійте! — перебила йому грізно. — Не смійте! Він до мене належить! Тільки до мене! З моєї руки дістане заплату за злочини!

І знову поблідло лице під маскою жорстокости.

— Так! — хрипіла безтямно. — До могили родичів його приволочу й скараю!.. О-о!

І низка незбагнених мук промигтіла їй крізь мізок...

— Schoen, mein Fraulein, я вам скажу, куди його вишлють...

Поволі верталася її рівновага.

— Гаразд — заговорила понуро. — До завтра...

Мовчки притиснув білу долоню до губ.

— До побачення...

Наче мертвими очима гляділа, як запиралися за ним двері. Не прислухувалася до їхнього скрипіння. Не вражали вже вигуки розстрілів... Спершись на стіну придавлювала в собі гул страшного спомину — —

Перед очима душі запалахкотів старинний двір — — Запручалася дика метушня — — Наче зпід землі застогнали жертви вбивства — — А на тлі жахливого чину звироднілих мас люду, виросла скривавлена, червона голова, зненавидженого комісара...

І росла, могутніла — —

Жорстокі, малі очка — —

Щетиняста руда борода й слиняві, сопухливі губи пхалися в лице жертви — — Криві, як кігті яструба, пальці вп'ялися в круглі, дівочі груди — —

Душно стало, тяжко — —

— Геть! Геть!!

— — — — —
Десь далеко дудніли гармати...

А близько:

...Лунали дикі верески — — Широким гомоном насилля лунали тріскотливі сальви — —

...А понад всім хихотала ручна гармонія.

— — — — —
— — — — —
Безсило склонилася на гнійний тапчан. Щільно загорнулася шинелею — — Очі сховала під високий ковнір — — Уха затиснула п'ястуками — —
— Брр..! — трусилась низкою огиди.

Та годі приплющити бистрі зіниці душі!

Морозні картини мчали перед ними... Подихом минулого затроювали тишу...

Кипіла праця.

Робітники, як пчоли...

— Де батько?

Очиці секретаря палко задивлялися на її постать.

Чорні, малі зіниці... Костисті пальці перебирались дрібушечкою — —

— Де батько, питаю!? — й грізно протягла трощею повітря.

Наче збудився. Червона, як грань, голова єврея запалахкотіла рвучким полум'ям.

— Їх високо-благородіє...

Не? слухала. Очима знайшла вже батька. З усміхом пустуна на пишних губах припала до нього.

— Батеньку!

Незадоволено прийняв її поміщик:

— Чого ти тут, доню?

— Я, батечку, на коні гасала!.. Вертаючись повернула!.. — дзвінко, побідно.

І проголубилася до батькових грудей.

— Добре, добре... — подобрів поміщик. — Та більш цього не роби... Тут “сволоч”!

— Так, батеньку, “сволоч”! — очима вказала на скуленого секретаря.

Схопився. Причулося, що кликала його. Наче собаку, приласився:

— Чим можу служити вашій милості?..

Здивування й безкрайна відраза виступили на лице Соні.

— Геть! “Сволоч”!

Наче пугою сперезаний відбіг на бік.

— Батечку, геть його!

— Добре, дитинко, тільки... Більш сюди не приходь... — рішуче.

З горбка пильно стежила за заводом. Ждала заспокоєння своєї примхи — —

— Брр..! Руда собака!

В наївному дівочому мізку гуготіли слова-науки учителя-попа:

— Христа розп'яли!!

І ввижався плечистий панотець, як піднесеним у гору хрестом кидає клятву...

— — — — —

Вийшов. Скулений, пригнічений — — Не оглядався — — Аж — —!

Мала, рабська постать почала простуватися — — Росла, кріпшала — — І, з неймовірною ненавистю, погрозила у напрямі палати — — З горла хрипко рвалися слова прокляття:

— ...Прийде пора!.. Прокинеться Росія!.. Двигнеться “сволоч”!.. Тоді... Пождіть!!

Закітлювало в душі дівчини. Океан гніву розбурхав кип'яток почувань. Натиснула коня й громом злетіла на зненавидженого сврея.

Оторопів зі страху. Не в силі був навіть спустити піднесений в гору п'ястук.

— “Сволоч”! “Сволоч”! — греміла Соня й різким ударом троці, накарбувала ненависну пику.

І завернула коня — — Аж на горбі оглянулася — —

П'ястук побитого ще стирчав понад його головою — —

І від тоді...

Глибше втиснулася Соня, під тягарем минулого в купу гною — — Грудьми рванув хлипіт.

Один, короткий.

За цими дорогами, яких сторощив буревій, що в свої ненаситі рамена схопив цілу російську імперію — —

Та вони мусіли згинуть, так як зникає все те, чого ненажерливий час не стерпить.

Стихія має свої закони...

Та не мусіли вони згинуть з його руки! З руки самозваного проводира! З руки зненавидженого усіми сврея!

Тільки вона врятувалася.

Соня.

Могутній комісар помилував її.

На ганьбу!

Завів до своєї принагідної спальні — — Холодними, спітнілими пальцями здер одержу — —

Мовчала — —

Очі широко відкрила, хоч наге тіло осліпляло їх промінням безкрайного сорому — —

І розгнівався провідник-апостол “повставшого люду” — —

— Пожди-и!.. — хрипів ненависно. — Зараз!..

І скрутилося дівоче тіло — — Тріскотіли сугави у зв'язаних руках — —

— Зараз, голубко, — шипів як гадина, комісар. — Зараз, пожди. Нетерпеливишся з бажання?.. Нічого, я зараз... А пам'ятасш? Тоді під фабричним заводом?.. Ха-ха-ха! Кров за кров! Моя з носа за твою... Ха-ха-ха!

А пута в руках попустили — —

А на столику побіч ліжка кинджал — — —

Ковзьке, жаб'яче тіло комісара прилипло жадібно до дівочих принад, коли — —

Метким рухом штовхнула вбивцю своєї родини в горло. Заіржав, як верхівець принаглений до бігу острогами...

В'юнко виховзнулася зпід вонючого потом трупа — —

Надягнула його шинелю — —

Опісля ще вартовий...

По панських кімнатах гуляв “вольний” люд — —
Хлюстає самогон — —

Крізь побіті вікна під зоряний небосхил злітав гимн:

“Вставай, паднімайся..!”

Підіймався. На п'яних ногах... Спираючись на стіл

пробував встояти — — Дрижачою, безсилою рукою підносив повну чарку:

— Хай же рівність!!

— Хай же свобода!!

— Хай же братерство!!

— Далой буржуазію!!!

І безтямно скочувався під стіл...

Як дух перемайнула крізь кімнати Соня.

Не пізнали її.

Згорбилася, на очі насунула фуражку.

— Товаришу комісарє! — кликали за нею.

На дворі, хоч ніч тільки напів минула, яснів день...

Цукроварня горіла.

Високо, спокійно підіймалося полум'я — — Як велетенська свічка... Як вогонь на жертівнику перед вівтарем могутньої богині...

Імення її: Темрява... Вічна, недосягла, тупа! Як і мізок бідного, визискуваного люду...

. . . . .

І від тоді, ненаситною месницею, пробігала шляхи України. Від міста до міста, від села до села, від дому до дому. Скрізь полишала за собою довгі тіні вішалників.

На чолі повстанської групи громила ватаги наїзників й її степове імення морозило кров у ворожих жилах.

Не знала милосердя, не знала жалю. Перевдягнена за мушкетера, незнайома й таємнича, вірлям спадала там, де її найменше сподівалися.

І, подолавши ворога, карала їхнім звичаєм: Просту, сліпу чернь під стіну, на розстріл... А апостолів, кровожадних, чорних духів... Про це лиш шепотом осмілилися ходити чутки — —

Раз випадково довідалася, що штовхнений нею кинджалом комісар живе.

Від тоді ще більш розбісилася. Десятками миль гналася на саму сподіванку, що там знайде комісара...

Нічого не жаліла. І нікого. Ні себе, ні співтоваришів, одною тільки думкою зайнята:

— Дістати ката родини в свої руки!

І почалася заїла гонитва. Слідом, як хорт, топтала по п'ятах єврея, всяким способом намагаючися дістати його, зловити.

Та годі. Якесь невідкрите фатум хоронило його перед нею. Щасливо оминав її засідки.

Недавно вже підтягала під носом побідної...

Через своїх шпигунів розвідалася про приготований більшовиками напад на залізничну станцію, яка попала саме в галицькі руки — —

А повстанський загін саме тоді розбрівся...

І, без хвилини вагання, удалася до галицьких передових позицій — —

Та даремно!

Хитрий єврей знову викобзнувся.

А тепер... Тепер вона в його кігтях...

— Ух!

І кинулася до малого, загратованого віконця. І потрясала цілою силою ґратами — —

Не ворохнулися.

Ще раз рвонула — —!

Надаремно.

А ніч над містом притихла. Замовкла хриплива гармонія. Втомилися розбішені темні пристрасті. Твердо здавили опухлі повіки...

Тільки гарматне дудніння не втихло. Гомонно, широко розпливалося у літній ночі.

— Не сплять галичани... — прошепотіла надслухуючи Соня.

І замайоріли сталеві ряди...

Хоч рідкі, убогі — —

Хоча обдерті, голодні — —

Всежтаки. як криця...

— А той, німець, казав, що надармо!.. Ха-ха-ха!
Значить не бачив "їх"!

— Пожди! — й вогні глуму засяли в зіницях.

Не бачив "їх".

А Соня?

І роздерлися в'язничні мурі — —

...Місяць блиски кидав і цікаво зазирає під глибокий шолом — — Виразний профіль обличчя воїна різьбився на тлі літньої ночі... Риси лица кам'яніли у напруженій увазі... Важке накриття дещо пригнуло гордовиту голову галицького сина...

— Ні, не бачив "їх" Руді... — захоплено шепотіла дівчина.

...Гадюкою чорнів залізничий насип — — Вогнем блював з нього броневик — — Та галицькі вояки, як льви байдужі на смерть, дерлись вперед — — Могутнім розмахом вела їх струнка постать молодого старшини — —

На насипі смерть шкірила зуби — —

— Ні! — пестила Соня яркими зіницями з'яву. — На бачив “його” барон..!

Враз безнадійний жаль стиснув дівоче серце. Жаль за тим, що вже минуло, пропало; що не має надії повороту...

— Я “його” вже більш не стріну... Не побачу...

І прийшла!

Туга...

Крізь мури в'язниці протиснулася й загостила в дівочу душу...

І збудила її.

Прогнала холод помсти й широко, гомонно розгосподарювалася — —

Крізь мале, загразоване віконце несміливо вкрадалися перші вістуні світанку — —

Гармати не стихали — —

VII

Максим, коли вздрів, що більшовики вибираються кидати млин, занісся ревним плачем.

— Ги-ги-ги!! Ги-и-и!!

Припав до стремен ново - вибраного командира й став слинявити поцілуями його взуття.

— Чого тобі? — здивувався більшовик й з огидою відштовхнув від себе ідіота.

— Я... Ги-и!.. Я... з ва-а-ми-и!.. Би-и-ти бур-бур-жжу-ївв!..

— Ха-ха-ха!! — зайшлись сміхом кіннотчики. — А якже ж ти будеш їх бити?

— Бу-ду-у рі-рі-за-а-тии... Ги-ги-ги!

І знову схопив за стремена командира.

— Геть! — обурився цей і стягнув Максима по руках нагайкою. — Геть!

І знову залящав ремінь.

Сціпеніло на мент обличчя Максима. Ненависна блискавка освітила покривлені риси. Та зараз опанував себе. Не зважаючи на побої, ще ближче притулювся до ноги большевика.

— Геть, кажу, а то... — й зіп'яв коня на задні ноги.

Повисли копита над головою Максима.

— Геть, бо страчу! — грозив командир.

Відскочив Максим, та тільки на те, щоб присікатись до тачанки.

— Не-е ки-дай-дай-те то-ва-ри-ри-ші! Ги-ги-ги!

А то останнє таке довге, пронизливе, жалісне.

— Товаришу командир, візьмій його... — заступився за Максимом один з кіннотчиків.

— Візьмій — підхопили другі. — Буде в таборі забава!..

— Так... — роздумував командир. — Харашо. Йося, вміш, їздити на коні?!

Слинявий Йося миттю припав до вільного коня. Наче реп'ях приріс до нього. Це був верхівець Соні...

— Харашо! Маладець! — хвалили большевики, та не взріли в очах Максима безконечної втіхи.

В мізку повстанця кипів сміливий замисел: При допомозі оцих більшовиків дістатись в їхній табір, а там чейже повезли отамана...

— Ги-ги-ги!! — зайшовся побідною низкою реготу.

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
Пристанули на закруті шляху, що звертав у село.
Стройне в сади українське село.

Бистро вдивився командир у порозкидані хатки —
— Розглянувся по полі — —

Ніде ні людини.

— До чорта! — заляв. — Вже доглянули нас!

А сонце наближалося до заходу. Легесенький вітрець по цілоденній спеці холодив спітнілі скроні.

— На стежу! — приказав командир трьом найближчим більшовикам.

Хвилину затрималися, потім поволі, несміливо пустилися далі шляхом. Коли вже від'їхали від вагати, обізався один з них:

— Товариші, а як там повстанці?..

З божевільним страхом переглянулися. Мимохіть руки стягнули віжки.

Коні стали.

Очуняли більшовики. Знову натиснули на коней.

— Нам не треба в'їздити в село... От, слухайте мене... — обрався старшиною один з них.

— Харашо, та ти...

— Мовчи, дурак, не вже ж мені моя шкура що?

Під'їхали ближче — — Ніде ніякого життя — —

— Товариші, — обізався шепотом псевдо-старшина.

— Бачите цю велику хату на майдані?

— Еге ж, то певно корчма...

— Як в селі повстанці, то там... — виводив самозванець.

— Точно — годилися з ним.

— Так ми в то вікно... — націлив кріса.

— Харашо!! — погодилися більшовики й собі націлилися.

А в вікні, як в дзеркалі, грали останні проміння заходячого сонця — —

І грянули вистріли, як один.

Розбризлося плесо шиби — — Потрійною луною відгукнулися вистріли — —

Та з хати ніхто не відповідав. Двері не врожнулися.

— Ще раз!

І знову тільки гомін — —

— Безпечно! — зраділи більшовики й біснуватим летом вскочили в село.

Скрізь тишина, мовчанка — —

Та бистре око стежників доглянуло в неодному вікні селянської хатини перелякане обличчя...

Підскочили до одного:

— Хазяїн! Хазяїн!

Ніхто не виходив.

— Хазяїн, сюда!

І дзенькнула болісно закопчена шибка й грізно впхався кріс в малу кімнатку. Наче в одвіт рипнули двері й храпливе, непривітне:

— Чого там?!

— Виходь ближче!

Двері ширше відчинилися й на подвір'я вийшла стара, скулена постать.

— Чого вам? — і двері притьмом зачинилися.

— Були тут “петлюрофци”!?

— Ні...

— Харашо, а де тут корчма?

І піднялася втішно стареча рука. Поморщена, ре-
пана...

— Ось там...

— Харашо, старик! А самогон там є?

— Для вас буде... — промимрив дід і згіржливо
обернувся до них спиною.

А стежа вже мчала назад.

— Клятуці! — хрипіло за ними дідове прокляття.

І скорою ходою вернувся в хату.

— Панасе! — звернувся до підростка. — Мерцій!..

До отамана!.. Знаєш?..

По хвилині, крадькома поза сади поспішала
постать хлопця.

Сонце кидало землі останній привіт.

На добраніч...

А до широких дверей корчми добивалися червоні
гості:

— Отпірай!!

Відчинилися двері й засяло в них втішено-привіт-
не обличчя корчмаря.

— Вітайте!.. Вітайте!..

Ламався в поклонах, широко розводив руками,
наче:

— Прошу, входіть...

А голос дрижав мистецько скритою тривогою.

— Водки! Давай водки! — гримнув командир ши-
роко розпираючися за довгим столом.

— Зараз, зараз — поспішав жид. — Для товари-
шів усе є...

Дійсно по хвилині втягнув до кімнати відро горілки.

— Харашо, Юдко! Харашо!

— Я... Я, Сруль... — й блідо всміхнувся.

— Ну, наливай!

Полилася горілка — — Чарка за чаркою — — Запалилися очайдушні мозки.

Сруль обережно виковзнувся до сусідньої кімнати.

— Йося! Гей, Йося! — зверещав командир.

Велике обличчя більшовика розпливалося добро-тою.

— Йося, гуляй!

— Хи-хи-хи!! — підхопили товариші. — Гуляй, гуляй!!

І висунувся з кутка Максим. Брудним рукавом обтер невтомно слиняві губи.

— До-о-о-бреє... Ги-ги-ги!.. Та й мені чарку...

— На тобі! Бери!! — простягнулися до нього повні чарки.

— Пий!!

Жадібними губами приссався Максим до чарки командира. В ній найменше було...

— Тепер гуляй!

Ще раз обтер гидкі губи — — Безтямно повів очима довкола кімнати — — І, спершу поволі, і потім щораз скорше, почав божевільні скоки.

— Гиц-га! Гиц-га! — дико вигукував, пристукуючи зап'ятком в такт.

— Ото, молодець!! Єй Богу!! Нумо, Йося! Скорше!

А скроні танцюючого покрив рясний піт. На губах повисла піна. Очі станули стовпом.

— Гиц-га! Гиц-га!

Закрутився млинком на п'яті — — Наче на осі. І, як громом вражений, гепнувся на долівку. Скрутився у нерухомий клубок, як собачка біля печі... тихо, жалісно заскавулів:

— Гі-гі-гі...

— Славно, Йося!! Славно!! — ревіли більшовики.

— Во-о-дки... — прохав нещасний.

— На тобі! На!

Розвинувся клубок. Простягнулася рука. Дрижала — —

— Товариші! — заверещав нараз з розпукою один більшовик. — Вже горілки нема!

І в доказ правди перевернув відро.

— А-а-а!.. — охнула банда.

— Юдо?! Де ти, лотре!? — гукнув командир.

Стрілою вбіг корчмар.

— Ясні панове... — й оторопів під важкими поглядами більшовиків.

— Що?! Що ти сказав?! — схопився командир і поклав свою тверду руку на плече жида.

— Я... я... товариші... — й намагався жартівливо усміхнутись.

Та не довелося. Рука командира давила до долу — — Очі п'яниці жорстоко блистіли — — За поясом стирчав кинджал — —

Корчмар бачив себе вже зарізаним, мертвим — —

— Ай вай!.. — зойкнув жалісно.

Наче гасло кинув.

За дверми, в сусідній кімнаті, рванувся болісний відчайний вереск.

— Тате!! Тате!! — зарипіли дитячі голоси.

— О, Срулю, гевалт! — пронизив уші верескливий, жіночий голос.

І влетіла. Розхрістана, з п'ястуками при скронях.

— Добродії, спасителі! Сруль ні в чому не винен! Він добрий чоловік! Він товариш! Комуніст! Хто ж як не він недавно видав у справедливі руки комісара, великого драба, отамана “бандитів”!

За нею з криком, як вороненята, повбігали діти. Почіпалися до ніг Срулеві.

— Геть! Геть! — заревів п'яний командир і розмахнувся нагаєм.

Та не обчислив сил. Втратив рівновагу й повалився на стіл. Покотилося з бренькотом на землю перекинене відро. Жалісно заговорили до душ п'яниць — —

Витріщив на нього командир очі — — Тупі, безтямні — —

— Єврею, водки! — гукнув нараз й гепнув п'ястуком в стіл.

Забув про образу большевицького маєстату...

— Водки!! — заревіли за ним товариші.

— І дівчини! — вихопилось одному.

— Да, да!! Дєвущкі!!

А жид тягнув уже повне відро. Жінка його втікала з дітьми назад у свою кімнату.

Стій! — гукнув на неї командир. — От і молодичця!

— Гей га!!

Побілів жид — — Скулилася жидівка — —

Срулю... — ледве чутно промимрила.

А жадні руки большевиків уже п'ялись до неї — —

Враз в мізку жида зродилася спасенна думка.

Швидко пропхався до командира:

— Товаришу, лиши її.. Що вам з неї? Стара...

— Врьош, парху! — перебив його командир і жадібними очима розглядавав круглу постать жидівки.

— Ні... — не подавався корчмар й певно всіміхаючись — Я знаю... Та я вам покажу, де гарні дівчата... Дівчата! А не така стара баба! — й огидливо скрививши губи, двигнув раменем.

Зацікавився командир. Відірвав зір від жінки Сруля.

— Дівчата, кажеш? Де вони?! Давай!

Всміхнувся жид. Приманливо, обіцяюче:

— Зараз, зараз. Треба привести... Тут зараз близько. От два, три товариші... Цімес! Ах!

Приклав до губ пальці й цмокнув у них з насолодою.

— Міша! — крикнув командир до плечистого більшовика. — Добери собі з двоє товаришів і гайда! Ти до того знавець!.. — й значучо моргнув бровою.

— Хи-хи-хи! — загудів Міша й піднявся з лави. — Веди сврею!

— Ну-у, навіщо я маю вести? — відпирався Сруль. — Я покажу...

А на дворі давно царювала ніч. Небосхил як пшеничний лан, що полукіпками вкритий... Так густо, злотиисто сяли зорі. А місяць, як господар, що взявшись за боки добряче-втішено всіміхається до праці...

Максим обережно, непомітно висунувся з корчми. Постаті напасників уже мандрували майданом. Корчмар, як Мефісто, вів — —

— Ух! — зідхнув грізно повстанець й розігнався, щоб перетяти напасникам дорогу.

В руках зачорнів револьвер — —

— Вбити єврея!.. — клекотіла думка. — То більшовики вернуться з нічим!..

І спокійно, певно прицілився — —

Враз нові мислі, як розбурхана кров, вдарили в мізок:

— А що буде, як не поцілить?.. Як його відкриють і зловлять?.. Адже на вистріл вибіжить з корчми решта розбишак?.. Що ж тоді з отаманом буде?! З панночкою?! Хто її врятує?!

А кроки напасників наближались, дудоніли — —
Виринули чотири тіні — — Три, як свічки, прості, а четверта скулена, пригнута — —

— Хто врятує панночку?! — нестерпно репетувало в черепі старого повстанця.

І поволі впала рука — —

Тіні без перешкоди помандрували дальше — —

З корчми долітали дикі верески — —

А ніч над селом, як пестунка... Із поля линуло запахом доспілої ниви... Десь цвіркун мелянхолійно тужив...

Враз присмертний оклик пронизив спокій літньої ночі! Довгий, болісний, останній...

Здрігнувся Максим. Ціпко затиснув п'ястуки — —

Затих цвіркун — —

Тільки в корчмі не вгавали верески...

Опісля безборонний хлипіт — — Дівочий зойк — —
— Бривчастий, придушений — —

І грімке: Малчать!!

— Боже..! Боже... — кликав помсти старий повста-
нець.

Крізь майдан, як темний дух України, промчав
Сруль. Дзвінко гомонів зубами...

— Ай вай!.. Ай вай!.. — безнастанно шепотів.

Як упир запався в дверях корчми.

Надійшли й напасники — — Задоволеною, побід-
ною ходою — — У кожного в раменах дівчина...

— Мовчи! А то..! — грозив одній дівчині Міша.

І великою, сплямленою новим злочином долонею
приткав бунтівничі уста. Бранка пручалася, як риба
в неводі. Біла п'ястуками в груди напасника.

— Горяча ти... — дишів большевик. — Бий! Бий!
Та опісля...

І звірячим реготом розігнав сон української ночі...

Застиг з одчаю Максим. Болісний погляд невиска-
заної безсилости вп'ялив в товстобанну церкву — —
Навколо неї гралися птиці ночі... Чорні, таємні... Від
часу до часу їдко перекликувалися...

— — — — —
Сова заквилила.

Різко, ворожо...

Десь із села друга відповіла — —

Насторожив Максим уха. Підозріння затліло в його
мізку. Він добре знав голоси птиць. Умів їх вдало
наслідувати. А це квиління...

Знову. Та вже ближче... Крикливо, побідно...

— Повстанці! — стрілило в мізку Максима.

Та в цій самій хвилині заревло на порозі корчми:

— Йося! Гей, Йося!

Скулився Максим.

— Йти, чи не йти... — вагався.

А накликування сов перестало. З села йшов дивний шум — —

— Піду! — рішився повстанець. — Забавлю їх!

І вмить відмінив свою постать.

— Де ти, ідіоте! — обурювався п'яний більшовик.

— І-і-ду...

— Ходи, а то жалувати будеш!

Більшовики забавлялися. На вид трьох красавиць до вершка заграла в них кров. Кожний намагався перший дістати дівчину. Збиралося на бійку.

— Стійте! — гукнув командир. — Будемо тягнути жереб!

— Дійсно! — здержалися більшовики. — Жереби!! Жереби!!

В шапку велетня Міши накидали свої річи.

— Хто тягнутиме?!

— Самі дівчата! Хай вибирають собі першого коханця!

Та злякані, приголомшені бранки не виказували найменшої до цього охоти. Поширеними зіницями шукали виходу. Як пташата, що попадуться в сильце...

— Йося хай тягне! — піддав нову думку Міша.

— Харашо! Йося!

— Де Йося?! От сволоч!!

— Я зараз його!.. — метнувся більшовик на двір.

— Масш з цієї шапки витягнути три якінебудь речі. Розумієш? — толкував Йосі командир.

— Ги-ги-ги!.. Та-ак...

— То тягни!

— А-а на-а-ві-що-о..?

Знетерпеливилися більшовики.

— Тягни!! — заревіли.

— Я-я-я... А-а-а на на-а-ві-і-що?..

Максимові хотілося як найбільше продовжити час.

— Тягни, кажу! — гукнув вже сердито Міша й стусонув Йосю в спину.

— Ги-ги-ги!

— Чого чіпаєш його!?! — обстав за калікою старшина. — То й так не прискорить справи!

І звернувся до Йосі:

— Тихо! Не дерися так! Я тобі скажу...

— Вітайте! — враз перебив його мову узброний воїн, що саме став у дверях.

Максим відступив від стола й став так, щоб загородити більшовикам дорогу до зброї, яка стояла в кутку кімнати.

Мертва тиша залягла в корчмі. Роти червоних наїздників широко пороззявлялися. Очі стали стовпом.

— Не сподівалися? — закпив гість. — Ну, нічого. Не спиняйте забави.

Голос його сичав, як у гадюки, що наміряється до скоку...

Максим, не зводячи очей з командира, сягнув у кишеню по револьвер — —

— Ти, там! — гримнув на нього гість і люто блиснув зіницями. — Руки до гори!

Чорне дуло націлилося в груди Максима — —

Слухняно підніє Максим руки, та рівночасно витягнувся на весь ріст. Зник недавній Йося. Обличчя ідіота заблисло виразом інтелігенції.

— Це я, отамане...

— Максим! — зрадів гість й опустил зброю. — Що ж ви, небоги? — звернувся знову до більшовиків.

Ці, як заклиті. Не тільки горілка, але й неймовірний страх прикував їх до місця. Великими очима приглядались до переміни Йосі.

В кутку кімнати захлипали дівчата — — Як діти, що проснулися з жахливого сну...

— Хлопці! — гукнув отаман. — До діла! — й відступив від дверей.

В корчму вбігло кілька повстанців. Вмить окружили п'яну товпу.

— Гайда! Виходьте!

Більшовики слухняно, як вівці, вийшли з кімнати.

— Гарзд! — сказав задоволено отаман і звернувся до Максима. — Ти звідкіля тут, між ними?

Старий повстанець коротко розказав події...

— То Сокіл в їхніх руках! — зажурився отаман й рівною ходою зміряв кімнату.

— Думаю, — продовжував Максим, — що допоможеш мені його звільнити...

— На жаль не можу... Інші справи маю... Важніші... Приказ від галицької команди... Та й на що ж здався б моя поміч? Як Сокіл собі сам не допоміг, то вже кінець. З такими червоні не бавляться...

— Я не трачу надії — вперто стояв при своєму Максим. — Ти, собі як знаєш...

В його голосі чувся жаль.

Обрушився отаман:

— Друзе, чому ти такий?! Чому не хочеш зрозуміти ваги теперішньої хвилини?! Чому затулюєш уха, примикаєш очі?! Невже ж не чуєш зову землі?! Невже ж не бачиш, що діється по всій Україні?! Невже ж не здаєш собі справи, що одно тільки нам осталося?! Один клич: Ми, або наїздники! По жорстокій боротьбі, по кривдах, по насиллі, по неправді одно лишається: Смерть! Або нам, або їм! Український народ вже не сяде згідливо при одному столі з Москвою! Чи вона буде червона, чи знов примаїться білими лентами! Доля рішається..! Або сядемо за стіл вільних народів, або... Та цього нам краще не діждатися!

— Не діждатися! — наче гомін закликав Максим. — Та не нам, а клятим ворогам!

— Браття галичани — розгорячився отаман, — нестримним наступом громлять червоні банди. Полки батька Петлюри не остаються позаду галицьких бригад. Рам'я при рамені розчавлюють ворога. Та й ми, вільні, повстанські групи, маємо своє завдання. Нам, завзятим шулікою, кружляти навколо більшовицьких бригад, день і ніч нападувати їх й утруднювати всякий довіз, так поживи, як і зброї!.. Це важке завдання. Невпинно треба нам сидіти на коні, невинно держати галець на язичку кріса... Що хвилини треба нам змінити місце діяльності й громом злітати там, де нас найменше сподівається ворог. Бачиш, друже, чому я відмовився допомогти тобі. Відмовився допомогти вирвати з більшовицьких рук діяльного отамана повстанського руху. Вибач мені...

— Твоя правда, отамане Богданов — твердо простягнув долоню Максим. — Сокіл ніколи б нам не простив, що ми для одиниці відбігли й залишили, хоч би на хвилину, велику ціль..! А я вже й сам роздумав. Легше буде мені самому освободити в'язня. Легше самому вдертися в гніздо червоних катів...

— Хай тобі Бог правди допоможе! — стиснув його правицю отаман Богданов. — До побачення.

— До побачення.

— — — — —
Темні сутінки розпоронувалися по закутках. На східньому обрії заблис серц світанку. Будилося сонце з спочинку — Поволі, ліниво розплющувало повіки — — І стрибнули зпід них перші, сяйливі промені. Весело, ніжно пестили теплим дотиком українські степи-ниви.

Роса, як пригорці перлів, заіскрилася на обличчю природи.

Проснувся жайворонок і стрілою вилетів під голубий, як очі красуні, небосхил.

І привітала веселим співом чуттєва мелодія новий день.

А в селі гуло:

— Суд! Суд!

Хто живий мчав на майдан. А в грудях дзвоном дзвонило:

— Кара! Кара!

— За те, що батька вбили! І матір прикололи! А дітей, їхніх доньок на наругу поволіккли!

— Помсти!!

І насилу протискалася до бранців.

— Сюди їх! Сюди! У воду їх! Як скажених собак!

— Геть! Відступіться! — вговорювала людей сто-
рожа повстанців.

— Що?! Ви їх бороните?! Такі ви!! Пождіть! —
і підіймалися п'ястуки.

— Геть! Геть, а то..! — гороїжилися вартові й на-
ставили багнети.

Затихла товпа селян. Подалася. І, як буряна хма-
ра, загуготіла. Грізно, потужно... Засвітили в зіницях
блискавки сліпої, безтямної ненависти — — Зближав-
ся, йшов гнів — —

Гнів Народу.

Люду, стоптаного й збезчещеного червоним ка-
том...

— У-у-у!!!

Браз з корчми вийшов отаман. Відразу збагнув си-
туацію. І заступив дорогу роз'юшеній товпі.

— Люде! Браття! Схаменіться!

— У-у-у!!! — не спинявся буревій.

Грізно сунув вперед — —

Насупив отаман брови. Поклав твердо правицю на
держак шаблюки.

— Стій!! — грімко, нетерпимо.

— Ні кроку!!

Захиталася юрба — — Великі, кровожадні очі
вп'ялися в зіниці старшини — — І усюди їх знайшла.
Сталевими, рішучими.

Занепокоїлися очі бурі — — Забігали крадькома
по боках — — Та й там залізний приказ.

І зніяковіли — — Закам'яніла товпа на місці.

— Гаразд! — прийняв послух отаман. — Тепер скажіть, чого собі бажаєте?!

Мовчали селяне. Неспокійно переглядалися поміж собою — — І, наче на приказ, або змову:

— Кари!!

— Помсти!!

— За нашу кров!!

І всімхнувся отаман. Добряче, милосердно... Пронизливим поглядом перейшовся по обличчях селян.

— Ні! — лагідно відізався. — Ви за чисті, щоб свої долоні брудити цею падлиною! Та не бійтеся! Справедливість буде заспокосна!

Стих майдан — — Затрималися віддихи в численних грудях — —

— Поручнику! — закликав отаман Богданов і вказав рукою на більшовицьких бранців, — з оцього стада скажених собак вибрати катюгу!

— Гаразд батьку!

І став поручник перед товпою бранців:

— Ви засуджені на смерть! — дзвінким голосом впав присуд.

Залементували більшовики. Склонилися на коліна:

— Помилуйте..!

— Мовчати! — гримнув поручник. — А цей з вас, котрий виконає засуд на своїх товаришах, буде помилуваний. Отже хто...

Ще не скінчив, як кожний більшовик на весь голос зарепетував.

— Я! Я!

— Ні, я!

— Добродію, я! Тільки я!

— Мене! Мене!

— Я в цьому ділі знавець! — вигукував потужним басом Міша. — Геть! На бік. Тільки я!

І пропхався дужими раменами вперед. Десятки рук спиняли його.

— Пусти́ть! — гудів. — Каторжні! Я вас виряжу!

І здригнувся з огиди поручник.

— Геть! — закричав до катюги. — Геть! Не ти, а цей! — і вказав на малого, скуленого чоловіка, що завидним поглядом міряв постать великана Міши.

Оторопів Міша. Не сподівався такого вибору. Широко роззявив рот — —

— Га-га-а!!

І завив. Довгим, жалісним ревом. Великими п'ястуками, як довбнею, вдарив у свій лоб.

— Га-га-а!!

Так заводить хижка звірюка, коли провалиться у вовчу яму...

А отаман не спускав погляду з облич селян. Цікавий був... І тихо, докірливо шепнув:

— Бачите?..

Зніяковіли селяне. Опустили очі до землі.

— Хлопці! — гукнув отаман на своїх повстанців. — А не забудьте за корчмаря!

— Ні, батьку! — скрипуче-ненависно заспокоїли його.

Сонце станула на обрію й гордо випростувалось на весь ріст — —

І розсіяло усміхом рясні промені — —

Щедро, багато, як сіяч зерном.

VIII

— Так, товаришу комісарє, вас там конче треба. Наша армія готується до великого чину... Її треба відповідно до цього духово настроїти...

— Коли я вже тут сильно зайнятий працею! Якже мені почате діло кидати! — горойжився Юффе.

Око німця злобно заіскрилося.

— Так, ми високою оцінюємо вашу працю... Тому командарм саме вас висилає на таке визначне становище. Я звернув йому увагу на вашу проворність ну, й на неабияке опанування теорії комунізму...

В голосі німця аж клекотіло від глуму. Уста іронічно ламалися...

— Так це вам завдячую свою місію! — схопився комісар з крісла. — Ага! Тепер мені ясно! Ха-ха-ха! Ні, товаришу, не все вам легко піде! Я постараюся, щоб, коли повернутися, застати ще чорнооку соколицю в безпечному гнізді!

Здивування, мистецько відігране, підняло й німця з місця.

— Herr Gott! Про що ви?! — й поправив наносники.

Комісар уважно подивився на молодого старшину.

І завагався — —

— Нічого... Нічого... — скоро заспокоїв німця. — Ну, прощайте. Пора мені! — й пильно стежив за виразом лица противника.

— До побачення — склонився цей. — Я до вас завітаю за два дні...

— Почнемо наступ?

— Ја, поміряємося з галичанами.

Заперлися двері за рудим комісарем. Хвилину дивився на них німець, наче сподівався повороту...

А під вікном заторохкотів самохід.

І роз'яснилося обличчя ясеним покровом задоволення. Різкою ходою підійшов німецький старшина до вікна.

Саме у самохід влазив комісар — — По хвилині воркнув мотор, раз, другий і плавно покотився шляхом.

— До побачення — кпів півголосом німець.

І твердо, побідно потер долоні.

Сів коло столу й взявся до праці — —

— Deutschland, Deutschland ueber alles..! — засвистав під носом.

— — — — —
— — — — —

— Я вас, Соню, велів сюди привести, щоб не скучали самі в непривітній в'язниці...

— Спасибі, дійсно скучала.

— І новину вам скажу... Добру новину...

Споважніло усміхнене личко дівчини...

— Ви вільні...

— Вільна! — зраділа. — То чого тут чекаємо! Втікаймо, Руді!

Дійсне здивування витягнуло риси лица німця.

— Куди?..

— До своїх! До галичан! Чусш, як гармати вже близько дуднять?!

І заперечив головою:

— Ні, Соню. Я тут мушу остатися.

Скам'яніла.

— За сорок годин почну здійснити свою працю...
— продовжував. — За стільки ж годин щастя відвер-
неться від галичан...

Певно, без сумніву виходила думка з його уст.
Ясні брови злучилися вдумливо. Наче бачили вже кар-
тини розгрому галицьких частин...

— Баронс... — прошепотіла Соня й наблизилася
до нього. — Бароне! — піднімала голос. — Невже ж
і ти станеш катом мого народу?!

Милосерно, м'яко попестив її своїми зіницями:

— Я лиш мала приключка до великих замислів
Німеччини...

І зрозуміла.

Цей безкрайній, сліпий еґоїзм! Самолюбство заліз-
ного, германського племені. Еґоїзм, на якому постала
імперія сталі і волі...

Духової сили..!

Як крізь серпанок загомонала давнина:

..Крізь вулиці Берліна провалювалися безмірні
товпи народу — У кожного на грудях національні
кольори — На устах грімка пісня: Deutschland,
Deutschland ueber alles!.. А за нею, як багнети, що до
сонця іскряться, горде: Wacht am Rhein..!

— — — — —
Веміхнувся до Соні барон. Сподобалася така задумана,
спокійна...

— Вам до лиця проста, вояцька шинеля.

Проснулася. Мареве залізних полків розпороши-
лося...

— Бароне, тут не місце на чемності.

— Я правду, Fraulein, тільки правду...

Урвав. На столі дзвінко залящав телефон...

— Галло! Так... Зараз...

І звернувся до Соні:

— Вибачте, я зараз вернуся... Командарм мене потребує...

І вийшов. Без поспіху. А певно, гордо...

— Оце нація!.. — проводила його поглядом Соня.

І тихою ходою підбігла до стола.

— Вони! Вони! — зраділа угледівши пляни.

Поспішно підложила під них папір й стала їх відбивати — —

В мізку свердлувала думка... Як пісня, що настирливо преться на уста...

— Чим скорше дістатись з ними до галичан!..

Крізь вікно забігало гудіння гармат — — Близьке, широке — — Від часу до часу зашумів літак — — Озвалася труба самоходу — —

І забула Соня про усі небезпеки — — Пильно прилипла до картин — —

На дворі збиралися червонармійці — — Перекликувалися — — Метушилися — — Десь дід-прохач заводив жалісно — —

На небосхилі збиралися хмари — — Сірі, як келія в'язниці — — І грімкою лавою покотилися напроти сонця — — Ламалися й губилися промені — — Сутінь залягла світ — — Десь вдарив грім і потужним грюкотом розплився по всесвіті — —

Не чула Соня, як двері відхилилися й в кімнату вернувся барон — — Як з здивування закам'янів на порозі — — Як після, тихо, навшпіньяках станув за нею — — Як довго стежив за її працею — —

Миготлива блискавка протягала сутінь небосхилу —

І знову грюкіт — — !

Аж скулилася Соня й на хвилину спинилася в праці — — Та всежтаки очей не відривала від картин — —

— Fräulein... — прошепотів м'яко барон і рукою придавив пляни.

Схопилася. Загорілась вогнем. І — як ця блискавка, що саме розчавила небо — вирвала німцеві із-за пояса кинджал...

— Соню! — й схопив її за руку.

Залізно, роздавляюче — —

І розтулила пальці — — Скотилось залізо на долівку.

— Що вам? — тягнув даліше німець. — Чим так перейнялися? — й ногою копнув кинджал.

Покотився аж під протилежну стіну.

Соня, придавлюючи бурю почувань, безсило склонилася на крісло. Різде ридання вихопився з дівочих грудей.

А з неба почали падати перші краплини дощу...

Приклякнув барон при кріслі й притиснув уста до білих рук дівчини.

— Нічого... Нічого... — заспокоював її. — Я знаю, що таке любов до вітчизни...

Не відповідала. Плач не вгавав. Рвучко потрясав знеможеним тілом дівчини.

— Та це надаремно було — продовжував спокійним голосом барон. — Даремно... Ви вільні, та тільки при мені... Три дні мусите зносити моє товариство... Потім подумасмо, як вас зовсім звільнити... Зразу годі...

Ви забагато знаєте... Тай досолили червоним!.. А про-
роз, я цього єврея вислав на фронт, щоб там розігрі-
вав серця наших войовників... Ха-ха...

І застиг йому сміх на устах.

Соня вп'ялила пальці в його рам'я; лице корчило-
ся від ненависти; заплакані очі запалились вогнями.

— На фронт! Його на фронт! Як ви сміли!?

— Fraulein...

— Що буде, як він там згине?! Ні, він мусить жити,
поки..! — й хижо розвела пальці.

— Не лякайтеся, Соню, не лякайтеся — заговорив
призирливо німець. — Таким, як він, не скоро щось
лихого трапиться.

— Дійсно, ваша правда... — згодилася Соня й зга-
дала, скільки то разів ненависний комісар виховзнувся
їй з рук.

— А ми за два дні поспішимо до нього...

— Якто?!

— По тім всім, що сталось, я від вас не відступлю
ні на хвилину... Поїдете зі мною.

— На фронт?!

— Jawohl.

Нові надії рятунку заклекотіли в дівочій душі. На-
сильно здавила в собі надмір втіхи.

Німець пильно стежив за її обличчям...

Зрозуміла, що в давньому своєму поклоникові
має тепер ревного сторожа...

— Егеж... — пробурмотіла. — Німеччина понад
все...

І зішнурувала брови:

— Бароне, веліть мене завести назад у тюрму!

— Гарзд, але не до давньої — й звернувся до дверей. — Сторожа!

В дверях, як статуя станув плечистий китаєць.

— Відпровадити в'язня до його нової кімнати!

— Слюшаю!

У вікна завзято добувався дощ. — — Своїм широким шумом усе заглушував... В струмках мільярдів крапель потонули вигуки гармат і різькі розриви стрілен...

Природа роз'єднала борців...

— — — — —
Довго глядів німець на шиби, по яких спливали безконечні хвилі дощу. І давив у мислях голос обов'язку.

— ... чому з оцею дівчиною не перейти до галичан і не стати на службу чесній справі?!

Перед очима душі замайорів шеф німецького штабу. ... На золотистому шоломі вигідно розпростер крила буйний, цісарський орел...

...Правиця вождя довірочно простягнулася до молодого старшини — — І загреміли віщі слова:

— Ідіть і куйте шлях до відплати за стоптану честь й права нашого Народу!

І хололо серце молодого старшини. Мрійливі замисли розпливалися, як ця дощівка на ковзкій шибі.

І знову засвітав.

Про довічну сторожу над рікою Рейном...

ІХ.

І знову тюрма. Тільки стіни біліші й вигоди... Та ґрати, як ті хмари, що здавили свободу ясних променів сонця!

І хода вартового за дверима...

— Так мусить бути — оправдувався барон. — Будинок повний всякої голоти... Ви жінка, звісно, лакома річ...

Та Соні в його голосі уявилася тонесенька ниточка глуму...

Уявилася...

Обличчя й постава німця нічим цього не зраджували, навіть ясні очі так добряче гляділи, як колись...

— Так, це тільки уява... — роздумувала Соня. Сильні переживання нап'яли до краю дівочі нерви. А тюрма збудила збільшену тривогу й нахил до скорого підозріння...

А ще невдачі!

Наче пильник залізо, так вони терли неспокій в душі. Скрипучий неспокій, що скалою наляг на груди й сумнів родив... Злочинний сумнів у свої сили...

— Невже ж переламаю усі перешкоди?

І гнобило страшне питання дівочі мислі. Свердлом вертілося у мізок...

— А Максим? Іван? Де ж вони?! Невже ж кинули її? Ні! Невідступні товариші її змагань, вірні друзі не кинули б її на поталу? Хіба... Хіба і їм, щось лихе трапилось...

І згадала останні картини їхнього розстання — Іван уже добивався до протилежного берега, коли її кінь попав у вир... Ледви вспів вихопитися з погубного крутежу... А Максим остався в млині... Що ж з ним..?

І нап'яла усі мислі, щоб з заплутаної пригоди вивести нитку.

— А-а-а-а!

Так, чула. Виразно чула його сміх. Регіт ідіота. Тоді саме командир сунувся їй у вічі...

— Так, Максим взявся до своєї старої, та завжди хосенної штуки! Максим...

І тихо-пестливо, прошепотіла ім'я свого опікуна... Він її виколисав... Він допоміг їй втекти з рук злочинного комісара... Він з нею склав присягу помсти.

— Ні, Максим-няня, не кине мене!

І заспокоїлися мислі — — Полегшав тягар на грудях — — Розвіявся сумнів — —

Хмари гуркотом перекочувалися. Наздогін скрипалися за обрій. Доц перестав падати. Час до часу побідно виглядало сонце. В повітрі розпливався чар свіжости...

На подвір'ю тюрми знову розташувалися більшовики. Загула криклива гутірка. І гармонія заскиглила.

—Гей!.. Гей!.. Гей!.. — чулися дикі верески звірячої безжурности.

— Люди добрі, порятуйте бідного каліку..! — пронизало враз розхрістане гудіння жалісне прохання прохача.

Надармо, ні один червоноармієць не глянув в його сторону.

Гармонія не втихала

— Браття! — репетував дід. — Помилуйте незрячого товариша? За волю й рівність чорного люду я втратив світло..! В боротьбі за визволення робочих мас! То-ва-ри-ші!! По-ми-луй-те!!

Здригнулася Соня. Голосний лемент каліки заповняв її кімнату. Якась знайома відтінь голосу залеліяла їй в ухах.

Не вірила — —

— ...ой доле, моя доленько!

І кинулася рвучко до вікна — —

При протилежній стіні репетував скулений каліка...

— Максим! — скрикнула Соня.

На щастя крик її згубився в рипливій мелодії гармонії.

— Максим..! Максим..! — шепотіла втішено дівчина. — Не кинув!

Враз заметушилася.

— Як же ж дати йому звістку про себе?.. Він же ж шукає її?

Дійсно каліка пильно нахилився до в'язничних вікон, наче там шукав милосерної лепти...

— Ух, ненависний німець! — закліяла Соня. — Навіщо сюди мене переніс!

Її мізок став горячково працювати — —

Тимчасом надармо дерся каліка. Даремно нахилився до маленьких, підземельних вікон.

А погляд Соні упав на розбите дзеркало — —

— Ох! — зраділа й вмить зняла його зі стіни.

Саме промені сонця пробивалися крізь лаву хмар — —

І наставила до них Соня дзеркало — — Сніп світла упав на протилежну стіну в'язничного подвір'я — — Поволі, обережно націлила його дівчина на лице каліки — — І задрижали приплющені повіки — — На мент відкрилися — — Та зараз, вражені сильним сяйвом, примкнулися — —

Задеревів на хвилину прохач — — Долонею потерчоло — — І всміхнувся.

Та зараз пригадав собі свою ролю. Згорбився на-ново й наповнив тісне подвір'я хрипливим лементом.

— Змилосярдїтьса, братці!.. — й стукаючи палицею об стїну поволї прїямував до вікна Сонї.

Дївчина аж розпливалася з утїхи. Малоцо не заплескала в долонї.

— Максим! — шепотїла з радости. — Няня!.. Няня!..

А за дверима скрипіла підлога під ходою вартового. Вигуки армїйцїв нестримно гуляли.

Соня обережно стала при вікні й почала стежити за Максимом. Наближався — — Невтомно, завзято. Що хвилини задержували його більшовики, втягали в розмову — — І, розкладаючи руками, широко розпо-відав їм — —

— Чорти! — заклїяла Соня на адресу більшовикїв.

А хмари знову закрили сонце...

Гармонїя, що на хвилину була замовкла, знову захрипіла вояцькою...

І велухалася дївчина у її звуки — — Широкі, невгомонні, простї, як вдача російського мужика. Оцього, що під їхнім тактом завзято вигукує безсоромні слова — —

Враз розхрїстана голова Максима задержалася під її вікном.

— Максиме! — різко прошепотїла.

Та голова сторчала непорушно, викрикуючи жалїсливі прохання.

— Це я, Максиме!.. Соня!..

Поволі відвернулася голова — — Блиснули на мент приплющені зіниці — —

— Дитино моя!.. — й покотилися по щоках дві сльози втіхи.

Великі, гарячі...

— Добрий няня... дорогий... — пестливо шепотіла дівчина й собі втирала очі.

— Помилуйте грішного!.. — зарипів Максим на весь голос.

Це наближався більшовик. Максим простягнув до нього подерту шапку:

— Обдаруй чим ласка!..

— Чорт! — заляв непотріб і згіржливо відійшов.

Соня за цей час заволоділа собою.

— Максиме! — твердо шепотіла, наче приказувала. — Зараз звідсіля крадися в галицьку команду...

Повстанець невдоволено двигнув раменами.

— Я за вами, щоб...

— Мовчи! — перебила його Соня. — Понесеш їм вістку — продовжувала попередню думку, — що за кілька годин почнеться більшовицький наступ... Скажеш, що це від отамана Сокола!..

— Панночко!

— Як?! До отамана?! Після виконання наказу зголосишся в ад'ютанта Корнієнка! Тепер, гайда!

Повстанець не рухався з місця. Груди глибоко хвилювалися. З очей бризнули рясні сльози. Забув, що грає сліпця. Широко розкрив повіки.

Злякалася Соня. Розглянулася по подвір'ю —

На щастя увага армійців була звернена на танцюючого при звуках гармонії, дикого кіргіза.

— Максиме, про мене не бійся!.. Я безпечна! — кинула йому поспішно.

І ніжно, дитячо дивилася в його добряче, застигле у грозі обличчя. Так колись гляділа. Тоді, як дитиною влудувалася в мальовничі казки старого опікуна...

— Іди, Максиме...

Щось як хлипіт протиснулося крізь стулені уста повстанця.

— Няню, іди... Мерщій іди... Соня, хоче...

І знову захлипав. Придавлено, уривчасто... П'ястуком затиснув губи — — І скулився — — Приплющив очі — —

— Боже мій, Боже!.. — дав волю розколиханому жалеві. — Господи милосердний!..

— Ти, сучий сину, кого взиваєш?! — кинувся до нього з лайкою плечистий, як медвідь, армієць.

Закам'яніла при віконних ґратах Соня.

Схаменувся Максим. Та пізно. Вже хитра правиця більшовика схопила його за спину й поволочила до виходу.

— Геть його! — вигукували арміїці й пгтовхали чим попало по дорозі.

— Товаришу, а добре його! — радили з лукавим сміхом.

Максим не боронився. Ледви-ледви пручався. Зате пронизливим лементом прохав милосердя й гяраче цілував коліна ворога.

— Товаришу, брате! Змилосярдся над калікою! Батьку мій, голубоньку!

— Ні! — впирався п'яний армієць. — Геть, а то за контрреволюцію..!

Аж скулився Максим, коли таке почув. Знав, що це не пуста погроза... Та не піддавався:

— Товаришу, та ж я в боротьбі за рівність окалічів! Пусти мене, добродію! Ой, задушиш!

А в душі молився, щоб катюга не зм'як...

Не мав чого боятися. За хвилину, як куля, вилетів на вулицю.

— Щоб більш і духом твоїм не заносило! — прощався з ним більшовик.

Позбирався Максим. Ще хвилину нишпорив за палицею — — Якийсь милосердний хлопчина подав йому її.

Спасибі — подякував вдаваний каліка й пошкандибав хиткою ногою.

По вулицях Бердичева стелився сумерк — — Йшов вечір — — Повільною, неспішною ногою, так як Максим, що саме виходив з міста...

По небосхилі гарцювали хмари, як велетенські, казкові вершники...

Зі смутком в душі розставався Максим з містом. Та слухняність й ціль розлуки з дорогою вихованкою перемогла сліпу вірність.

І твердо чвалав по калюжах — —

— Хай її Бог стереже, як дотепер стеріг...

— — — — —
— — — — —
Темно, хоч око вибери. Хіба від часу до часу блискавка замиготить й роз'яснить на хвилину розмоклий шлях.

— Якби до ліса дібратися... — зідхнув Максим.

Небеса потужно гриміли наче на глух людям, що

й собі присвоїли громове знаряддя. З тьми ночі йшов бурливий шум бурі. Полями зойкливо заводив вихор.

Знову блиснуло — —

Скрізь перед Максимом, як дзеркала, блискотіли калюжі. А ген...

І пітьма зрослася з очима. Та в останньому проблискові взрів старий повстанець гурток їздців, що наближалися у його напрямі.

Пристанув Максим і став надслухувати — —

Дійсно. Чалапкання копит виразнішало — — І зійшов повстанець на бік шляху. Припав до мокрої землі — —

І кляв у душі. Нечутко, та злісно.

— Якби не трапилася яка халепа..!

Надїхали їздці. Забрызчала зброя. Коні втомлено спотикалися — —

— Гей, вороний! — крикнув один вершник, стягаючи віжки коня, що саме спіткнувся на передню ногу.

Аж кинуло Максима на звук голосу їздця. Схопився з землі.

— А може... — вагався. — Ні, то певно він!..

І приложив до губ заболочені руки — — І заквилів вірлом — —

Їздці, як зачаровані, скам'яніли на місці.

Знову закигикав Максим — —

— Тю! — закляв у пітьмі дужий голос. — В таку погоду, ще й в ночі..!

— Пилипе! — закликав Максим і вибіг на шлях.

Блискавка роз'яснила безмірно втішене обличчя.

— Максим! — і собі скрикнув Пилип Корнієнко.

Щиро, гаряче стиснулися правиці. Та Пилип не втерпів:

- Знаєш, отаман в Бердичеві!
- Так, в тюрмі, та йому не зле.
- Що, ти бачив його?!
- Вертаюся від нього...
- Не верзи!

Усміхнувся вибачливо Максим і спокійним голосом розказав свої пригоди...

— Максиме, ти неоцінений! — щиро подивляв його ад'ютант Соні.

Інші їздці, що стіною поставали навколо й собі хвалили вірність старого повстанця.

Максим не звертав на голосний подив товаришів найменшої уваги. Почав розповідати про свою роллю прохача. Голос його дрижав від хвилювання. Пальці вп'ялив у коліно їздця.

— Скінчив. Широко, рокотливо розбивався по нетрях ночі грім.

— Усе гаразд, друже — відіззався по довшій мовчанці Пилип. — Звільнимо отамана! Маємо спосіб!

— Який?! — кинувся Максим.

— Засядемо й зловимо якусь товсту більшовицьку “рибу” тай виміняємо.

— Дійсно! Чудесно! — захопився Максим. — Тільки, щоб така “риба” попалася...

— Маємо вістку, що цеї ночі якийсь комісар має сюдою переїздити. Тому то й вештаємось цим шляхом.

— Щастя вам Боже — зідхнув Максим. — А я...

— Ти куди?!

— Виповнити наказ... До галичан...

— Дарма, друже, вони вже попереджені давно про те!

— Так, але... — й тихо ледви чутно прошепотів, — головний удар ворожого наступу буде звернений на Старокопчанів...

— А-а, це дійсно новина. В такому разі я вишлю особного гінця.

— Ні, я...

— Я, як ад'ютант, осмілюсь змінити висланця! — перебив його Пилип Корнієнко.

— Наказ!

В голосі Максима аж клекотіло від задоволення. Радий з п'ятьми втішено тер долоні.

— Вістуне Васильків — покликав ад'ютант молодого козака. — Гайда в дорогу! А мерщій!

— Наказ!

Блискавка переганялася з вістуном, що як несамолюбивий, помчав по розмоклому шляху.

— А ми дальше в свою путь! Ти, Максиме, позаду найдеш вільного коня.

З неба почали падати густі краплі дощу. І вдарив ними вітер в лиця повстанців.

— Гаразд! — говорив задоволений Пилип. — Коли б тепер нам попався!...

— І пес за ним не брехнув би! — весело загомонів Максим.

Х

Тоскно заводив вихор по темних коридорах казематів черезчужайки. Виводив зойкливі мелодії, вигукував пронизливими стогонами звірсько - катованих жертв червоного терору...

А темінь ночі, як душі й совість безправних катів,
давила в собі грімкі проклони кличучи помсти...

Біснуватий регіт крісів і брехання револьверів роз-
дирали останній бунт непокори й звитяжним гомоном
насилля котилися по безвихідних для жертв коридо-
рах. вдираючись жахливим "memento" в душі ув'язне-
них...

Не спала Соня.

Широко розплющеними зіницями дивилася у без-
конечний похід...

Похід звірсько-помордованих людей — — !

Йшли гордо, звитяжно — —

Непідлеглі, вольні душі...

Хоч тіла, пошарпані червоними кігтями, ламалися
у безсиллі...

З уст стихією гримів гимн:

"... Ми поляжем, щоб славу і волю і честь

Рідний Краю здобути Тобі..!"

І здригалася у підвалинах тюрма... Блід регіт роз-
стрільних сальв... В'язні по душних, малих келіях
месно затискали п'ястуки:

— Пождіть, кати!

І виринали перед очима засуджених майбутні ко-
горти відплати...

Молоді, свіжі личка... Запальні погляди... Над буй-
ними головами національний прапор...

І пісня!

Гимн, що скали насилля розчавить на порох!

— Не пора!! Не пора!!

Пройшов похід.

Запав у безодню пітьми.

І знову осталася Соня самотна. Припала до постелі й затремтіла риданням:

— Верніться!.. Верніться!.. — прохала з'яву.

— Верніться! У скривавлених, поломаних на тортах пальцях стисніть мечі відплати! І вдарте ними в черепи катів! О, верніться!!

Дарма. Темінь, наче не чує. Грубі в'язничні мури не розступилися перед гарячим закликом дівчини й не допустили дігнати похід...

Вітер даліше свистів. Наче у найми став червоним... Десь, незачиненою віконницею, бездумно ударяв, сіпав — —

Великі краплі дощу стукали в шиби — —

За дверима хода вартового — —

...Максим... Навіщо прогнала його?! Єдину надію на рятунок!.. Де він тепер?! Якби задержала його, тепер саме, використовуючи бурю, ламав би ґрати її в'язниці... Або... Або підкрадався б з кинджалом в зубах до сторожа, що під дверима...

Китаєць плечистий... Певно сильний.. Та Максим, як кіт... Нераз бачила... Ох, чому його відіслала!

...Та ні! Треба було! Треба конче остерегти галичан! А то, їх горстка... Найменша невдача й кінець... Так, кінець усім надіям, сподіванням! Скільки уже їх було й усі розплилися, як вода! . Та цим разом уже певно! Певно увінчаються довгі змагання доконаним чином! Тепер галичани!

— Галичани! — кинула півголосом у тьму.

І уважно прислухалася звукам свого голосу.

Наче вимовляла ім'я найідеальнішого, єдиного коханця...

...Молоді, стрункі парубки в сталевих шоломах... З поглядом, що вбиває ворога, а в серцю приятеля родить тепло...

...А німець казав, що вони не в силі... Сліпий, бідний німець... Бідний, бо не бачив їх! Не мав нагоди! Та сліпий, бо не бачить їхніх вчинків! Засліплений у своїй германській зарозумілості! Ха-ха-ха! А куди ж завела вона німецький народ? До Версалю! До ганебного Версалю!

...Там, під покровом темної ночі спішною гарячкою приготавлиються два ворожі табори до розправи... Табор фальшивого інтернаціоналу, галасливий, некарний, повний злочинних пристрастей і замислів, захищених червоною шматою... Другий табор, менший, тихий, мовчазний і з непогамованою, шляхетною силою духа й волі.

...І барон Рудольф хоче їх роздавити! Героїв! Казкових лицарів української нації! Лицарів, що після довгого сну прокинулися й як льви злетіли погромним буревієм! Ха-ха-ха!! Їх, велетнів Бескиду, хоче барон Руді розгромити, задержати в побідному поході!! Чим і ким? Оцими бандами каторжників, що в ім'я волі й зрівняння кляс прийшли на українські землі дикою ордою, щоб долонями, поплямленими найнижчими злочинами, здавити найсвятіші почування й стремління людини!

Розгарячилася Соня. Схопилася з постелі й скорою ходою задудніла в кімнати.

— Ні, не буде цього! — й затискала п'ястуки.

Нараз стала. За дверима гомоніла хрипла розмова :

— Геть! Пусти, я комісар!

— Ні, — твердо тримався вартовий.

— Пусти!

І страшний крик пронизив тишу коридорів. Останній, присмертний крик... Зараз за ним щось тяжко звалилося на долівку.

— Харашо! — скрипів даліше голос напасника.

Дике вдоволення звучало в ньому...

І задрижала Соня. Цілою постаттю припала до стіни.

— Комісар!..

А на двері натискала вперта сила — — Скрипіли, стогнали під нею — —

— Ще, ще! — підганяв голос комісара.

І зрозуміла Соня. Вмить заволоділа своєю волею. Відразу збагнула своє положення...

— Так датися задушити, як котеня?! Ніколи! — й стала поспішно під дверима ставити барикаду.

Дарма. Ще не встигла притягнути стола, коли двері вискочили галасливо з одвірка.

Сніп світла впав у кімнату — — На порозі став з ліхтарнею й наганом в руках Гершко Юффе. За ним чорнів гурток посіпаків.

— Хе-хе-хе! — захрипів кат побідно. — Збирайтеся Софіє Теодорівно! В дорогу!

Мовчки відступила назад. В руці стиснула відломану ногу з крісла — —

— Що? — глумився єврей. — Сокіл кігті наставляє?! Гей!

Як чорні духи, припали до дівчини служачки комісара. В один мент здушили її і зв'язали руки.

— Готова! — обізвався один з посіпаків і сплюнув на землю.

— Харашо, Гришка — похвалив комісар. — Тепер до другої роботи. А ви — звернувся до інших, вказуючи на Соню, — з нею до авта! Там ждати на мене!

Гришка взяв з рук товариша малий клунок і поспішив за комісарем.

Прямували до кімнати барона Рудольфа — —

В підступному мізку комісара дозрівав лукавий плян... Вже давно ненавидів клятого германа... І боявся його... Забагато впливу мав німець на "главковерха"... Останніми часами воля германа стала наказом... І ось вислав його, комісара й апостола революції, на фронт... Загрівати серця червоноармійців! — — Ух, собака! За дешевим коштом хотів його позбутися! Не знає ще Гершка Юффе! Цього, якому сам Ленін прип'яв до грудей червону, п'ятикутну зізду... І йому хоче якийсь німецький старшина відібрати жертву! Хочє вирвати з його рук Соню! Проти його волі приборканому Соколові розтяти в'язи! Сволоч! Сволоч! Хочє повернути нові дні й ночі повні безмежного жаху! Повні страшних думок! Що з'явиться месниця й шулікою спаде на нього!.. Ух! Ні, не буде цього гордий чужинче! Не тобі Юффа обманути! Хе-хе-хе! Пригадасш мене!

Опинились в кімнаті-робітні німецького штабовця.

— Пригадасш мене! — голубив комісар пекельний плян і освітив ліхтаркою залізну касу.

Очі Гришки запалали задоволенням вогнем.

— Вона? — спитав.

— Так — потвердив комісар і неспокійно: — Відчиниш?

Гришка гордо, самопевно сплюнув.

— Чому ні! Нема для мене нічого неможливого! Я навіть з неволі втік! Чуєш, товаришу? З галицького полону!

І взявся до праці.

Жид горячково стежив за його зручними руками — —

— А-а! — зрадів побачивши відчинену касу.

Дрижачими долонями став перебирати папери. Неспокій викривив хижі риси його обличчя.

— Ось вони! — й побідно витягнув військові пляни.

Гришка байдуже сплюнув. Простягнув долоню:

— “Деньгі”!

— Чого?

— Заплату! Обіцяну заплату!..

— На тобі! — скрикнув комісар і вихопивши із-за пазухи кинджал вбив його по рукоять в серце катержника-армійця.

Звалився більшовик на долівку і став її копати й дряпати — —

— Тверда скотина! — кляв комісар підрізуючи Гришці горло.

І заспокоївся зарізаний. Тільки очі вилупив у безконечній злобі — —

— Харашо! — захихотав вдоволено комісар. — Нема уже свідка..!

Ще раз приглянувся, чи армієць не живе — —

Копнув скорчене тіло й котячою ходою вийшов з кімнати. На коридорі спіткнувся — —

— Чорт! — й освітив перешкоду.

Це валявся труп вартового китаїця...

За хвилину затуркотів по вулиці самохід — — Аж шиби задрижали.

XI

А в середмістю на квартирі “Главковєрха” гуділа оркестра. Крізь повідчинювані вікна продиралися верески. І мішалися з гулом бурі...

Дві стихії змагалися...

Вічної природи й бездонного броду і гнилизни...

А місто, як засуджений в останню ніч... Тривожним ухом слухало, чи в супровід грому не затуркоче самохід — — Чи не задержиться під брамою; чи висланці пекла не задуднять прикладами і в ім'я революції, в ім'я святої волі недавно найнижчих кляс, в ім'я всевідучої й всемогучої черезвичайки не наповнять самоходу підозрілими контрреволюціонерами — —

. . . . .
. . . . .

Кінчився пир — —

“Главковєрх”, важко опираючись об стіл, підніс чарку наповнену лікером:

— Товариші, на многі літа третьому інтернаціоналові!

Схопилися гості. Військові командири й комісари. І ревнули. Семітські, хижі обличчя горіли розбурханими пристрастями...

— Товариші, на честь нашої побідної армії!

— Гурра-а!!

Високі жіночі голоси пронизали низькі, хрипкі басы.

— На погибель ворогам інтернаціоналу!!

— На погибель!!

І затягнули вовчими голосами:

“Вставай, паднімайся рабочий народ!..”

А за вікнами вихор, як пророк:

...Повстаньте!

...На те, щоб на своїх працьовитих спинах тягнути нових володарів Росії!

...На те, щоб скупатися у рідній, християнській крові, щоб промстити шлях до престола представникові культурного людства: Юді!

...Повстаньте!

...Розкиньте барикади!

...Хай пливе братня кров! Хай розливається з тихих берегів!

...Повстаньте!

...Гнані й голодні!

...На те, щоб наситити насичених! Щоб випорожені кишені розпусників наново наповнити дорогим камінням!

...Тоді! — —

...По божевільному танкові розпанаханих мас, знову забряжчать кайдани! Знову прикують вас до тачок! І завжди голодні ваші шлунки засурмлять гимн каяття!

..А провідники вашого злочину, апостоли вбивства

їй зневаги, залящать вам над спинами відвічним кнутом!

— Катінка! Катінка, танцюй!

— Танцюй! Танцюй! — підхопили за командармом пируючі.

Десятки рук підняли її й поставили на стіл. Забряжчала нетерпляче відсунена посуда.

— Танцюй, Катінка!!

Заблисала рядками перлистих зубів. Широким усміхом нагородила поклонників. Магнетними, чаруючими очима пронизала зіниці командарма.

Нагі рамена , як пелюстки казкових квітів...

Випрямилася й застигла — —

Затихли учасники пиру. Жадібні очі впилися у красуню. Забули про своїх сусідок... Проте її вони підлягли чарові своєї суперниці...

Навіть барон Рудольф зацікавився небуденною появою. З подивом глядів на танцюристку.

А тіло Катінки почало оживати. Наче зі сну будилося. Розкішно, ліниво натягалося — — Опісля — — !

Як наглий, несподіваний вибух!

Закрутилося усе перед очима видців — — ! В'юнка, пишна постать танцюючої троїлася, ділилася на частини. Здавалося рій пустунок-русалок прилинув з весняних піль...

Та в мент змінився характер танку. Враз тіло задрожало й скорчилося від тасмного бажання. Розчепірилися ноги в гидких підкоках... Свердлом вертівся живіт... Набряклі перса розсадили тонку тканину...

— Га-га-га! — зідхнули видці.

І божевільне бажання спалахнуло в п'яних мозках — — Голодні пальці сягнули до танцюючої — —

— Катінка! Геть з оджею! Геть з лахами!

Не зважала. Далі, невтомно викручувалася — —
Наче втікала від пожадливих рук — —

Досягли її — — Зашумів обдираний шовк — —
Засвітилося біле тіло — —

Та танок не переривався. Могутнів, ріс, доводив до божевілля — —

— Катінка! Катінка! — захрипів “главковерх” і схопив наге тіло в обійми.

Здригалося в його раменах — — Корчилося — —
І звалив його на дорогоцінний, перський килим — —
До настобурчених персів притиснув сухі від спраги пожадання губи — —

— Ка-тін-ка-а..!

В мент пир перемінився в оргію. З шумом валилися на землю, звалені крісла...

Здригнувся цілою своєю істотою барон. Болісний наплив огиди стиснув його горло. Вихопившись з п'яних обіймів вибіг у коридор.

Сперся на стіну — — Світ вертівся танком — —
Щойно по добрій хвилині очунав.

З пирової кімнати добігали верески — — Брудні, гидкі...

Повільною, хиткою ходою пустився барон до виходу.

— Авто? — спитав обслуговуючий армієць, подаючи йому накидку.

— Не треба.

— Там дощ...

— Не треба!

Армієць зі страху відскочив.

— Скотина! — шепотом післав за бароном. — Ото спився!

Гострий дощ хлюснув німцеві в лице. Вітер розвівав полами плаща.

— А-а-а... — відітхнув барон і нароком наставив обличчя напроти дощу.

Полегшало. Мислі, що — як той біснுவатий танок, — вертілися в черепі й болюче його розпихали, втихомирювалися. Почуття безкрайної млости, від гидких картин, розпливалося. І туга, несподівана, тяжка туга заповнила груди самотного... Далеким спомином занили минулі літа...

— Що ж мене пригнало в оце червоне море гнилизни?! Чому саме мені припала ця почесть?!

Жеврів бунт. Ще мент й спалахне полум'ям. Тоді — —

А вітер свистів, дощ хлюпотів. Розприскувалися калюжі під ногами. Вулицею перелетіло авто. Фонтаном болота бризнуло на барона.

Та він не звертав на це найменшої уваги. Згорнувши розхристані вітром поли мандрував невтомно на свою квартиру.

— — — — —
Перед головними дверима стояв гурток армійців. Широко розкидали руками.

— Товаришу... — спинили німця.

— Чого? Де вартовий?!

— Убитий...

В голосі більшовиків чулася тривога.

— Що?! Де він?!

Нежива колода валялася під муrom... Захитався барон. Зловісна думка торкнула його. Як навіжений кинувся по сходах. За ним попхалися юрбою армійці.

— Чого?! Куди?! — спитав їх грізно.

І вже повільною, холодною ходою пройшов коридор.

— Соня..! — хлипав у душі.

Нараз спіткнувся. Темно скрізь — —

— Гей, світла давайте!

Вмить заяєніли цікаві ліхтарні. Схопив одну.

— А ви геть! — вдруге прогнав цікавих армійців.

І нахилився над трупом:

— Люн-теон... — прошепотів.

Бездумно дивився в розвалені двері Соніної кімнати — — На нелад — —

— Соню..!

І жаль, великий жаль запов у груди. Почуття порожньої самоти виповзло з усіх кутів, що понуро дивились злочином...

— Втікла... Вирятували її... Щастя Боже...

І усміхом розвіяв гнітючий настрій.

— Невже ж вона мала ждати на мою ласку? Підлу ласку! Так, підло я з нею поступив! Замкнув, наче злочинницю! А вона ж також за народ...

І поволі, втомлено помандрував у свою кімнату — —

Поставив ліхтарню на стіл — — Мутне світло безсило розпорощувало сутінь ночі — — У тісних кутах павутинною звисала тьма.

Тяжким кроком, бездушно пройшовся барон по кімнаті — — Хода дивно дудніла...

А в мізку одно:

— Нема її!. Нема..!

Десь вітер віконницею грюкав. Дощ без упину стукав у шиби — —

Нараз оторопів німець. Погляд його упав на залізну касу. Одним скоком припав до неї:

— Herr Gott!!

Ноги плутались в порозкиданих паперах. Став барон горячково в них перебирати. — — Нараз спинився. В мізку ясно стало. Згадав, як Соня намагалася відбити пляни — —

І вдруге всміхнувся... Відступив від каси навіть не глянувши на скорчений труп армійця. Рівним кроком наблизився до вікна — —

...А бурхлива темна ніч, як то море розгніване. Тільки хвилі інші... Там, на Рів'єрі, каламутні, пінисті, а тут червоні, криваві... Вже вдруге пхнула його чорноока Соня у розбурхану стихію... Там скочив в ім'я власної честі... Тут в ім'я честі німецького народу... Там нагородою був палкий, дівочий поцілунок, тут холодний дотик смерті... І це поцілунок... Як тільки світанок забагріє — бо тут, на цій проклятій землі, усе криваве — прийдуть комісари. Почнеться слідство, допити, здогади... Усе на нього зложать... У всьому його обвинуватять... Це ж він вирвав українського орла отаманів з рук чеки!.. І зрада прилипне до сніжного чола німецького старшини... І перед суд поставлять...

Струснулося ціле тіло барона. Оперся ліктем об віконницю.

... Суд... Невже ж чотирьох каторжників за столом, можна назвати судом! Його, старшину німецького штабу, судитимуть покидьки людства!

І замаячили перед очима душі картини червоного суду — — : В мент обдирають з обжалованого одержу... Свистить нагай... На білих плечах червоні смуги... Мало цього!.. З гострим ножем приступає кат — — Три розмахи — — Тричі блиснув ніж — — Придавлений зойк жертви й видертий пас шкіри з живого тіла в руках ката... Або — —

— Геть! — аж скрикнув барон, проганяючи від себе примарні спомини.

Та вони вперто сунулися у вічі.

І затиснув п'ястуками очі й поплентався до столика. Похилився на нього — — Скільки при цьому мертвому предметі снувалося мрій, замислів... Скільки недоспаних ночей... Скільки туги виллялося за рідним краєм...

— O Vaterland!!!

...Як сміє! Він, зрадник, називати країну велетнів духа своєю вітчизною?! Як виконав наказ?!

Із темного кута вийшов шеф — — Злотиста пікельгавба й вигідно розпростертий орел — — Суворе лице начального писало засуд — —

— Наказ! — схопився й виструнчився барон.

Певною рукою витягнув револьвер — — Оглянув — — Відтягнув безпечник — —

На дворі сіріло — — Краплі дощу перестали добиватися до вікон. Вітер затихав — —

Зате крики родилися... "Товариші" будилися. Десь спазматично хлипала жінка...

— — — — —
Поволі, та певно вложив барон холодне дуло зброї
в уста...

XII

Слота почала дошкулювати повстанцям. Час довжився в безконечність. Перемочена одежа поприлипла до тіла, вітер вривався аж у кості.

Неодному старому воїнові заболіло в сугавах...

Коні що хвилини ховалися, присідали на задах. Грязюка високо розприскувалася під копитами й часто-густо заліплювала очі.

— Агій! Тьфу! — сплюнув Максим, якому в рот попала грязюка.

Саме збирався заговорити, коли заліпило...

А темінь, хоч бери палицю й проходу крізь неї намацуй. Тільки далеко, в Бердичеві майоріло кілька світел...

— Стій! — наказав нараз Корнієнко.

Скам'яніли на місці.

Крізь гул вітру й шум дощу уривчасто пробивалося дудоніння — —

— Це поза нами... Не з міста... — тихо завважив Максим.

— В розтіч! — гукнув ад'ютант.

І розскачилися на обидва боки шляху. Як примари. І вросли в темінь — —

Шляхом перечвалав загін їздців — — Спішили
— — Аж поприлипали до кінських ший — —

— Ось і світла! — задоволено захрипіла російська мова.

Ніхто їй не відповідав — — По хвилині розплили-
ся в темі — — Ще тупіт копит — — Враз голосний
свист пронизив бурю. На шлях вискочили повстанці.

— Червоні упирі! — закликав Максим.

— Ото було в них грянути! — жалувал молодий
повстанець.

— Годі — заспокоїв його Корнієнко. — Пропала б
тоді наша ціль...

І знову стали місити болото.

— Пилипе — не втерпів Максим. — А чим той, сучий
син, над'їде?

— Чорт знає, та певно автомат. Червоні володарі не
спекують буржуйських вигід.

— Гмм...

— Що таке?

— Як ми це авто здержимо?

— Ха-ха-ха! Максиме, досить буде, як станеш по-
серед шляху й гримнеш наказом! Невже ж не знаєш
відваги євреїв?!

— Так, але шофер може бути православний...

— Нічого. Кілька кульок в мотор.

Замовк Максим. Та всеж таки не був заспокоєний.

— Що буде — ніла думка, — як не попадуть
стрільна в мотор? Така слота... Люди перемерзли... Чле-
ни тіла не мають звичайної гнучкості... А може б яку
запору поставити на шляху?

Та зараз таки почервонів з сорому старий повста-
нець. На щастя ніч вкривала його...

— Дурак! Ото був би вихопився! Та ж шляхом, що
хвилини шведняють червоні кіннотчики!

— Стій! — щось вже десятий раз цієї ночі задержав Корнієнко свій загін.

Від міста гудів мотор. Галасливе теркотання дражнилося з гулом бурі — — З тьми ночі, виринуло двослізних очиць. Шаленою скорістю наближалися до повстанців — —

— Ви на боки!.. Я з Максимом напроти! Ціляйте в мотор, в колеса! — горячково наказував ад'ютант.

Мовчки сповнили наказ.

— Гайда, Максиме! — рушив уперед Корнієнко націляючи кріс на мутне око самоходу.

Наближався летом птаха — —

Грянув стріл. Згасла слізна очиця.

— Стій! Стій!

Загородили дорогу й з націленими крісами ждали — — Та самохід не приставав. Ще більшою силою гнався вперед — —

— Я так думав!.. — заворушилось в мізку Максима.

Та не було часу на роздумування.

— Стій!! Стій!!

Грімкі вистріли — — Раз за разом — — Та самохід гнався — — Самітна счиця не гасла — —

Занепокоєні коні стали крутитися — — Машина з гуркотом наближалася — —

— Знищить нас! — майнуло в мізку Корнієнка.

— Пилипе, не вступатися! — заїло скрикнув Максим з усієї сили придержуючи коня.

— Знищить нас, — блискавою мчали мислі, — та й сам задержиться..!

Вистріли не затихали — — Заглушили вихор,

доц. Коні під Пилипом і Максимом рвалися як скажені — — Червоне око, як полум'я всесвіту — — Піт на скронях — —

— Отче наш... — почав Корнієнко, коли...

Самохід зарився на місці, а ізза нього, як духи вискочили їзці:

— Гурра!!!

Як скеля вдарили на обох повстанців — —

— На них! — перший отямився Максим.

Зняли острогами коней — — Засвистіли шаблями — —

— Бий!

З боків випали причасні повстанці — — Загорілася січня — — Запальна завзята — —

А самохід поволі, тихо став повзти вперед — — Тільки дальше пустився заворотною швидкістю — —

— Рятунку!! — вирвалось з нього низкою розпукки.

Здригнувся Максим. Посеред гулу борні й бурі розпізнав голос своєї пані... Завернув коня — —

— Зрада! — гукнув несамовито.

Запізно. Самохід зник в п'ятні — — Розскочилися і його оборонці — —

— Вона там була! Вона!..

— Хто? — спитав Пилип Корнієнко.

— Отаман... — і тихо, без скарги звалився з коня.

Підняли його товариші. Обімлів. З малої рани на голові спливала кров — — На щастя смушиста шапка злагіднила удар.

— Позбирати ранених! Своїх і чужих! — прика-

зував Корнієнко пильно наслухуючи в сторону Бердичева.

Та ніхто не спішив з поміччю червоним. Певно шум бурі не допустив гомону боротьби до міста.

— Готово, ад'ютанте!

— За мною!

— — — — —
— — — — —

Широка ватра розкидала багряне тепло. Хмарою димилися паруюча одежа повстанців. Світляні язики величезного огнища розповзалися довкруги. Гадюкою п'ялися по товстих, старезних деревах, що густо окружали малу прогалину в лісі.

Корнієнко гостро вдивлявся у стривожене обличчя більшовика:

— Чуєш, якщо збрешеш, шкуру здйму! Живцем! Ти знаєш як?! Неодну зняв зі спокійного, безборонного селянина!

— Правду... Тільки правду... — закликався по московськи армієць.

— Хто їхав у авті?

— Воснком Юффе...

— Чорт! — заляв Максим, що прислухався на боці допитові.

Пилип заспокоїв його рухом руки.

— І ще хто?

— Якийсь отаман повстанців... Та... — й хитро, але довірливо всміхнувся.

— Говори!

— Це жінка була... Гарна жінка...

— Дитино моя!.. Дитино моя!.. — тихо бідкався Максим.

— Куди ви її везли?!

Зам'явся більшовик — —

— Чуєш?!

— Не знаю...

Заіскрилися очі ад'ютанта:

— На гиляку його!

— Отамане, я...

— На гиляку! Геть!

Кинувся більшовик до ніг, обняв коліна повстанця руками.

— Даруйте! Пробі даруйте життя!

— Геть! — копнув його від себе Пилип. — Давайте другого!

І захарчав незадовго більшовик на гиляці. Смоленскипи ватри скривавили його обличчя вогняним відблиском...

— Ти бачив? — звернувся ад'ютант до другого армійця. — То пильнуй!

Костисте лице бранця мінялося барвами смертельної тривоги.

— Хто їхав автом?

Зізнання другого більшовика годилися з попередником.

— Куди ви везли бранця?

І знову жорстока непевність — — Це ж останній в'язень..! Відчайно стиснув Максим перев'язану голову — —

— Говори! — налягав Корнієнко.

Очі більшовика вросли в постать повішеного това-

риша — — Аж вилупились з орбіт — — На обличчю розпанахалася безкрайна розпука — —

— Отамане... — белькотів. — Ніхто з нас... Так, ніхто... Тільки комісар... І Гришка... Лиш вони про те знали...

І звалився, як колода, на землю. Тихо, без зойку й нарікання припав лицем до взуття Корнієнка.

Застигли повстанці у безсиллі — — Перехрестилися відчайні погляди — —

А дощ давно перестав падати. Ще вітер гасав по лісі. Широким і глибоким стогоном охкав бір...

Ватра, як море вогню...

— Скінчити його! — очуняв перший ад'ютант і вказав на більшовика.

Наблизився Максим до Корнієнка. Постать старого наче виросла. Непереможна сила духа струмом плила від нього.

— Мусимо розбрестися, — почав твердим голосом. — Одинцем перешукати цілу околицю!

— І я так думаю — згодився з ним ад'ютант.

XIII

Відчайно сіпала спутаними руками. В'язи вжиралися в тіло й нестерпним болем пригадували безсилля.

— Падлюка! Падлюка! — хрипіла гамою ненависти Соня.

А він, напроти, усміхнений, глумливий... Руда борідка настобурчилась, як уосіблення невисказаної втіти. Каправі очі метали каскади побідних променів. Губи аж заслинилися.

— Хе-хе-хе! — заходився чортячим реготом червоний комісар, Гершко Юффе. — Еге ж, піде твій коханець в дубину! Глухий герман! Він хотів мене перехитрити! Хе-хе-хе!

Безтямно вдивлялася Соня у скривлене, лукавою радістю, обличчя свого мучителя. Наче загіпнотизована... Слова його, як багнети, пронизували її душу.

— Тепер він бавиться... Там великий пир... По ньому годинка сну... А опісля... Хе-хе-хе! Тюрма! Ця сама, з якої тебе, душечко, мені на потіху витягнув! А там з ним наші хлопці погуляють! Хе-хе-хе! Ти бачила коли, як обдирають з живого чоловіка шкіру? Варто побачити! А з нього знімуть. О, знімуть! У нас за контрреволюцію не жарти...

І забажалосся Соні кричати. Кричати на весь голос, що тільки сили в легенях, щоб заглушити страшний, скрипучий голос; щоб не чути правди жакливого дійсності з плюгавих губ ненависного мерзотника.

Та останками свідомости давила душевну знемогу...

— Слухай — не вгавав комісар. — От шарпне раз червоногвардієць й такий шмат шкури... І зойк! Зойк зі сталеві груди гордого германа! Хе-хе-хе! Чудесно! А знаєш, голубочко, що дальше? Скажу, скажу! За другим шматком до зойку прилучиться прокльон... А знаєш на кого? На тебе! На коханку, що лукаво відплатила за пестоці! Хе-хе-хе!

І звірський регіт, як пила, скреготів у мізку дівчини. Довго, протяжно, пронизливо...

— Ох!.. — зойкнула Соня й звалилася на долівку. Злякався катюга.

— Феська! Феська! — закликав голосно.

В кімнату всунулася жіноча постать. Так бодай свідчила її одежа. Та обличчя значило провалля між цим осібняком, а всім тим, чим визначається людина. В гранчастих, твердих рисах не було ні іскорки людської м'якості й свідомости, тільки тупа, кровожадна звірськість. Хижий інстинкт пра-людини малювався в кожному русі потвори.

З великою силою підняла Феська дівчину з долівки й поклала на широкому барлозі. З вищербленого збанка хлюпнула водою — —

І розплющила Соня повіки. В запалих зіницях крився жалісний біль... І рвонулася просьба. Горяча, як мольба матері над хворою дитиною...

— Убий...

Та жінка-потвора тільки невиразно забурмотіла. Злісно засвітила холодними, без тіні милосердя очима.

До барлога присунувся комісар:

— Е-е, ще пожди, душечко. Ми ще не натішилися собою...

Погляд Соні шкляно оперся на протилежній стіні. На щоки виступили цеглясті рум'янці...

Занепокоївся комісар:

— Овва, чи не перебрав я мірки? У неї горячка!

І висунувся з кімнати.

— Феська, сюда!

І стали напроти себе дві потвори.

Тіла й духа...

— Слухай ти, суко! Забрати цій дівчині одежу! Не смієш дати їй жадної такої посудини, або річи, котрою б вона могла підрізати собі горло! А коли їй полегшає,

то вп'яти в її кімнаті собаку! Чуєш, Царя! Та так, щоб носом досягав постелі! Не дальше, тільки постелі! І пильнувати мені в'зня, бо... Знаєш! — і свиснув нагаєм.

Скулилася немова й песім рухом припала до ніг свого пана.

— Пугачев! — закликав комісар, не зважаючи на поклони Феськи. — Товаришу, Пугачев!

З сусідньої кімнати випав стрункий червоноармієць.

— Чого тобі, комісаре?

— Тебе оставляю тут в залозі! Не смієш до цього дому нікого допустити! Сторожа без перерви, як в день так і в ночі! Чуєш?!

— Чую! Усе буде згідно з твоїм бажанням.

— Харашо, а я про тебе не забуду. З тебе гарний буде командир.

Мелянхолійні, типово слов'янські очі на мент засвітилися гидкою жадобою. Бистрий струм пустої амбіції скривав душу парубка й дозволив вислугуватися злочинній справі.

Комісар заздро зміряв вродливу постать будучого командира. До мозку стрельнуло підозріння...

— Ти, чуєш, а якби зрадив..! — страшна, не на вітер, погроза заіскрилася в очах комісара.

Та Пугачев не опускав свого простого погляду. Певно дивився наперед себе.

— Ні, товаришу, — залевнив. — Не з дурних я.

— Пам'ятай! А тепер скажи приготувати мені авто! Мушу на фронт...

Дійсно, мусів спішити комісар на фронт. За кілька годин треба йому буде вітати начального командарма.

Його присутність була необхідна, щоб не стягнути на себе й найменшого підозріння.

— Я вернуся за два дні — запевняв свою залого комісар, всідаючи до самоходу.

Феська докладно виповнила наказ. Обдерла зовсім одержу з нещасної жертви. І на вид пишних, мармурових контурів тіла Соні замислилася на хвилину потвора. В лінивому мізку затліло порівняння...

І видно не випало корисно для немови, бо, захрипівши незрозумілим белькотом, вп'ялила гострі, як кігті, пальці в круглу грудь непритомної дівчини.

Здрігнулося палене горячкою тіло Соні. Зпід заплющених повік бризнули рясні перлини... Придавлені груди занеслися стогоном...

Немова ненаситно приглядалася мукам жертви — І загивкала. Як пугач, в грізну, бурхливу ніч, на кладовищі... В звірячих відблисках зіниць відкрилося пекло причасних злочинів... Великими кроками вискочила чортиця з кімнати.

По хвилині вернулася.

Попереду йшла велика, роз'юшена собака вовчої породи. Як сатана, рвалася на ланцюгу вперед. Та Феська сильною рукою здержувала розгін.

З задоволенням мурчанням прип'яла немова собаку до міцного, вбитого в стіну колісця. Приміряла ланцюг так, щоб собака дальше не досягла, як до краєчка барлога, на якому лежала Соня.

Пекельна усмішка розпанахалась на обличчю потвори. Жадібними очима слідувала за намаганням,

зголоднілого звіра-собаки, дівратися до теплого, живого тіла дівчини.

— Феська! Виходь вже! — гукнув за дверима Пугачев.

З жалем відірвалася потвора від приємного для неї видовища. Своє незадоволення виявила голосним бурчанням.

— Мовчи, скотино, а то! — й ляснув нагай.

Коротке, болісне скавуління й довга низка белькотіння.

— Геть! — ще більш озвірів Пугачев і знову ляснув нагаєм.

Немова скулившись в клубок помчала в глибину дому.

— Брр, скотина! — здригнувся більшовик і, не заглядаючи в кімнату Соні, замкнув на засуву двері.

А там бісився на опоні зголоднілий пес...

— Щоб не зірвався, а то розірве... — байдуже роздумував Пугачев, обходячи коридори дому. — Навіжена собака... Цар... Ух, Цар..!

— — — — —
А Соня в кип'ятку варилася. Горячка, як ремінь нагая, парила біле тіло. Стомилася й душа в хворому тілі... Окуталася маревами...

Вогні..! Вогні..! Вогні..!

Скрізь..! Усюди..! Понад усім..!

Запалені надлюдськими руками...

Ліс пожежі й заграви..!

Прохід вузький... А язики, як нагаї... Немило-

сердно випалюють на дівочому тілі червоні, криваві пруги...

Душно..!

Стовбури їдкою, смердючого диму...

А прохід вузький...

І женеться Соня на попечених ногах — — Шкіра шматами відпадає — — Прилипає до кривавих слідів — —

Не стає сил..!

Нікуди й ні на що опертися..!

Скрізь грань..!

Очі вилазять з лоба..!

Спека..!

Біль!! Біль!! Біль!!

Та не тратить надії... Усіми силами повзе вперед — — Рожеві квіти дівочих перс опалилися, звуглигли — —

Збунтувалися підземелля... Ригнули вулкани стопленим оловом... Брили каміння вилетіли понад головою... Падаючи, їдко свистіли... А узбіччя такі стрімкі, такі слизькі!.. А вогниста лава потоком гірським...

— Вперед! Вперед!

Там очікують!

А то пропаде усе..!

І знову сунеться Соня — — Стіна скелі ще гостріша — — Безодня, що на право, ще глибша — — Незглибима — — !

Вогниста хвиля стопи мис — —

Біль!! Біль!!

Та вперед!

Там світанок!
Там щирі обійми!
Там братнє привітання!
— Вперед!! Вперед!!

Виють...

Скавучать, як собаки...

Вовки..!

А степ рівний, пустий, нема захисту...

Притиснувши долонями розколихані перса, втікає
Соня наперед себе —

А голодні звірі наближаються — — Великі, казко-
ві очі паляться гранями...

Сотні їх!..

Тисячі!..

Вже ось-ось — —

А в грудях віддишу не стає — — Буревієм розпира-
ються — — І ноги, ноги!.. Плутаються в бур'янах,
зомлівають — — А ніде захисту, ні звідкіля рятун-
ку — —

— Боже!!

Велика звірюка дігнала її — — Розмахнулася — —
— І жахливою, пащою схопила полу одежі — —

Надлюдським зусиллям рванулася Соня впе-
ред — —

І знову перегони — — Смертельні, біснуваті... Ши-
роко, далеко неслоь степами скавуління...

І знову почула за собою Соня хриплий віддих
звірюки — —

Оглянулася й... Скам'яніла на місці — — !

Стадо вовків не звірюками, а людьми!! Червони-

ми, кривавими!.. Попереду найзавзятіший, комісар Юффе... З побідним реготом скочив до її шиї — — Звалив на землю й гострими кігтями вжерся в дівоче тіло — —

— О-ох!!

Та враз червона звірюка знерухоміла. Наче громом вдарена.

А на банду гонителів лицар злетів — — Гадюкою мережалась його шаблюка — — Розприскувалися черепи під її ударом — —

— Перемога! Перемога!

І, як тяжка осіння мряка, розвіялися вороги ..

Лицар ясний..!

Лицар чудний..!

І притулилася до його грудей — — Ширих, опікунських, братерських — — Бідне, знеможене тіло віджило в теплих, та сильних, могутніх раменах воїна...

Баський кінь коліскою ніс їх по рівному, запашному степу — —

І мрія родилася — —

Пильно, уважно дивилася Соня на свого спасителя — — І закроїлися смілі, мужеські черти лиця галичанина — —

З довірям поклала пишну головку на міцне рам'я — —

Вслухалася у стукіт вояцького серця — —

І поплили — —

По рівному, запашному, українському степу...

Тихо, спокійно...

**

Скінчився довгий день — — Воздух дрижав одним

пекельним ревом — — На південному заході горів світ — —

Це більшовики, з причини несподіваних подій, розпочали довго плянований наступ на Галицьку Армію двадцять годин раніше...

Радісно, гордо прислухався Пугачев до біснுவатої мови борні — —

— Здорово, наші пражуть! — поділився своїм вражінням з товаришами.

— Да, да... — притакнули армійці. — Шкода, що нас там нема, неодна б придбали...

І з жалісним зідханням ударили долонями по порожніх кишенях.

— Нічого — потішав Пугачев. — Вернеться товариш комісар, то й звільнить нас. Навіть краще, що прийдемо пізніше, а то навіщо здорову голову пхати...

Не докінчив, тільки значуче всміхнувся.

— Дійсно! — підхопили армійці. — Навіщо пхати здорову голову! Гурра-а!!

— А в запіллю і “деньгі” і “девушкі”!

— Гурра-а!!

І розвеселилися:

“Бей буржуйоф-українцоф!..

Трубка — “трі”... прицел — пять”...

Жарь па Кієву апять!”

Ваші завваження про цю книжку просимо посилати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

ВИДАННЯ

КЛУБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

ДО ТЕПЕР ПОЯВИЛИСЯ, В І СЕРІЇ:

- 1—2) О. Гай-Головко: "ПОЄДИНОК З ДИЯВОЛОМ" — два томи. Ціна за два томи \$2.75.
- 3—4) В. Чапленко: "ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ" — сатирична повість у двох томах. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 5) Іван Смолій: "КОРДОНИ ПАДУТЬ" — повість, один том. Ціна \$1.50.
- 6) Юрій Тис: "ШЛЯХАМИ ВІКІВ" — історичні оповідання, один том. Ціна \$1.25.
- 7) Л. Мосендз: "ЛЮДИНА ПОКІРНА" — оповідання, один том. Ціна \$1.25.
- 8—9) Рекс Біч: "ЗАЛІЗНИЙ ШЛЯХ" — 2 томи, повість з піонерського життя на Алясці. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 10—11) Василь Радич: "МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК" — 2 томи, історичний роман. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 12) Микола Гоголь: "СТРАШНА ПОМСТА" та інші оповідання. Ювілейне видання з приводу 100-річчя смерти письменника. Ціна \$1.50.

У ДРУГІЙ СЕРІЇ ВИЙШЛИ:

- 13—15) С. Черкасенко: "ПРИГОДИ МОЛОДОГО ЛИЦАРЯ", роман з козацьких часів, 3 томи. Ціна \$4.00.
- 16) І. Лобода: "ВОНИ ПРИШЛИ ЗНОВУ", роман з фінляндсько-большевицької війни, 1 том. Ціна \$1.25.
- 17) С. Васильченко: "НОВЕЛІ", один том. Ціна \$1.25.
- 18) В. Бірчак: "ПРОТИ ЗАКОНУ", історична повість з княжих часів. Ціна \$1.25.
- 19) Юрій Тис: "МАРКІЗА", істор. опов. Ціна \$1.25.
- 20—21) В. Лопушанський: "ПЕРЕМОГА", повість з визвольної війни, 2 томи. Ціна \$2.50.

ДАЛЬШІ ВИПУСКИ ДРУКУЮТЬСЯ. ДРУГА СЕРІЯ БУДЕ МАТИ ТАКОЖ 12 КНИЖОК.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ВИДАННЯ КЛУБУ. ПЕРЕДПЛАТА НА П-ГУ СЕРІЮ ВІНОСИТЬ В КАНАДІ І ЗДА \$9.00. В ІНШИХ КРАЇНАХ \$10.00.

Замовлення просимо посилати до:

UKRAINIAN BOOK CLUB, LTD.

894½ Main Street

Winnipeg, Man., Canada.

Phone 88-1419